

Inu.A.45.913

262801

**AZ ÉNLAKI
ROVÁSÍRÁSOS
FELIRAT**

**IRTA :
FERENCZI SÁNDOR**

**MIT DEUTSCHEM AUSZUG
ÜBER DIE SZÉKLER KERBINSCHRIFT VON İNLÄCENI.**

**CLUJ
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T. NYOMÁSA
1936.**

ELŐSZÓ.

Tanulmányom nem monográfiának, hanem tudományos folyóiratba elhelyezendő hozzászólásnak íródott. Ezért csupán „Megjegyzések...” volt a címe. Közismertségük miatt ugyanis nem vettem be a felirat felfedezése történetének, valamint készítési s elhelyezési körülményeinek bővebb ismertetését. Dolgozatom azonban — az újonnan felkutatott adatokkal, továbbá több mellékesnek látszó, de a felirat megbízható kiolvashatása végett mégis okvetlenül tisztázandó kérdésnek megvilágításával — még az előbbi kihagyások ellenére is annyira megnőtt, hogy tudományos folyóiratunk hosszas várakozás után sem közölhette.

DR. NÉMETH GYULA, továbbá az azóta elhunyt DR. JAKUBOVICH EMIL kutatásai, majd végül CS. SEBESTYÉN KÁROLY rovástechnikai vizsgálatai ezalatt igen nagy lépésekkel vitték előbbre a rovásírás vitás részleteinek tisztázását. Minthogy tanulmányom sok tekintetben nagyszerűen kiegészíti az általuk elért eredményeket, azoknak biztatására, kik ismerték az említettek munkásságát és lépésről-lépésre kísérték dolgozatom kialakulását, megkísérlem önállóan megjelentetni soraimat, noha időközben PÁLFFI MÁRTON egyik tanulmányában kb. ugyanazon ösvényen haladva nagyjában ugyanazt állapította meg, amit én.

Jóllehet a mostani cím megkövetelné, hogy a fennebb jelzett — be nem vett — részleteket ne hagyjam el, anyagiak miatt kénytelen voltam ezektől ismét eltekinteni és helyettük inkább az utóbbi másfél év alatt elért eredményekkel egészíteni ki tanulmányomat. Sajnos ebből rendkívül érezhetően hiányzanak NÉMETH GYULÁnak „Die Ungarische Kerbschrift“ c. összefoglaló műve, meg a talasz-völgyi türk feliratokról szóló munkája, melyekhez semmiképpen se juthattam hozzá.

Van néhány olyan megállapításom, amikre azóta már mások is rájöttek, sőt közöltek is. Az elsőbbség igazán kétes értékű dicsőségéért nem vitázva, mindenütt igyekszem hivatkozni rájuk, ámde azért nem mellőztem mégse a magam érvelését sem, mert legtöbbször a nevezettekénél bővebb anyagra támaszkodnak és mert — főleg az erdélyi olvasóim miatt, akik csak elvétve vagy egyáltalán nem juthatnak hasonló irányú munkákhoz, — feltétlenül szükségesnek tartottam az érdeklődők keze-

ügyébe szolgáltatni mindent, még a csekélyebb jelentőségű kérdéseknél is és még, ha látszólag talán ellenem is érvelnének is, hogy a tárgy vizsgálatába nyugodtan elmerülve, ne legyenek kénytelenek egyszerűen elfogadni megállapításaimat, hanem saját maguk alkothassák meg — remélem az enyémmel egyező — véleményüket.

Szabadjon itt ez úton is a leghálásabban megköszönöm mindazoknak a szívességét, akik az előfizetési összeg felajánlásával, sőt esetleg még külön, megrendelők toborzásával is segítettek könyvem megjelentetésében. Hálásan köszönöm végül DR. BALOGH JENŐ nyugalmazott Magyar Tudományos Akadémiai főtitkár úr ő excellenciájának, DR. GÁL KELEMEN nyug. unitárius-főgimnáziumi igazgató, NAGYERNYEI KELEMEN LAJOS levéltáros, MONOKI ISTVÁN és VALENTINY ANTAL főkönyvtáros, DR. VARGA SÁNDOR egyetemi magántanár uraknak és végül DR. BALOGH JOLÁN múzeumőr ő nagyságának a dolgozatom anyagának összeszedésénél, illetve megírhatásához nyújtott több-kevesebb, de mind nagyon szükséges és nekem igen értékes segítségüket és támogatásukat.

JAKUBOVICH EMILnek — aki pedig kérésemre önzetlenül átvizsgálta a GRÓF RHÉDEY-családnak a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályában elhelyezett nagy családi levéltárát és abból a legkészségesebben átengedte a 44—48., 50—51. és 53. jegyzetekben felsorolt igen gazdag anyagot — fájdalom már nem köszönhetem meg rendkívüli szívességét és csak szerény Isten Veled-et mondvá kívánhatom: nyugodjék csendesen. Sokoldalú s értékes munkássága méltatásának nem itt a helye, de viszont bizonyos, hogy amíg rovásírásunknak lesznek kedvelői, addig a rovásírásunkat illető kutatásai s arról megjelent becses tanulmányai miatt mindig fogják emlegetni nevét... O·S·T·T·L·

forrásmegjelölést olvashatjuk: **Deut: vi**. Érdekes azonban és — amint alább még visszatérünk erre — nagyon jellemző, hogy ez nem rovásjegyekkel, hanem kis betűs barátírással festett, még a szám is.

A második sorban, az előbbihez hasonlóan, szintén üresen hagyott térközökkel elválasztva, három rovásjegycsoportot látunk. Ezek jobbról-balra haladólag $8 + 6 + 4$ rovásjegyből tevődnek össze. Az utolsó rovásjegy után középen pont van. A rovásjegyek magassága, mint SEBESTYÉN GYULA írja (RÉR. 238. l.), 5 cm.

2. A bibliai idézet forrásmegjelölése nagyon megkönnyíti az első sor kiolvasását. Az összes megfejtők — kivéve SZABÓ KÁROLY és NEMES ÖDÖN azonnal szóba kerülő lényegtelen eltérését — mind egyképpen írják át: **eGY AZ ISTEN Deut(eronomium) vi.**²

² Tekintve, hogy a rovásírásos szövegek átírása ingadozó, a római felirattanban és az oklevélközlésekben jól használhatóságuk következtében rég bevált átírási szabályok, valamint a rovásírásos szövegekben előforduló lehetőségek figyelembevételével a következő átírási jelzéseket ajánlom használni a rovásírásos szövegek ezutáni közlésénél (eltekintve természetesen a kisebb jelentőségű alkalmi idézetektől):

a) A kiugrasztott hangzókat a többinél kisebb vagy kevésbé vastag betűvel írjuk: pl. **K e T e J I** vagy **K e t e j i** vagy **K e t e j i**.

b) A több külön jegyből az illető alkalomra egyberótt jegyek összetartozását felül alkalmazott körívvel jelöljük: **vált, írta**.

c) Az általunk több latin betűvel átírandó egyszerű rovásjegyeket és szótagjegyeket (magától értetődőleg nem számítva ide a b) alatti alkalmi összevonásokat) viszont alól alkalmazott körívvel jelezzük: **Sz e l i m b ö k , j á r a t t a k , A n t a l**.

d) Az eredetileg megvolt, utóbb kitörlődött, lekopott vagy elmosódott, de mégis biztosan megállapítható vagy legalább sejthető rovásjegyeket [szögletes zárójelbe zárt] betűkkel írjuk át. Ha van közöttük olyan, amelynek csupán a helye állapítható meg, de betűértéke nem, akkor minden egyes ilyennek a helyére pontot teszünk [...]. Amikor azonban a teljesen olvashatatlán szöveg hosszabb, akkor pontok közé írt számmal jelezzük a körülbelüli mennyiséget: [... 12 jegynyi hely...].

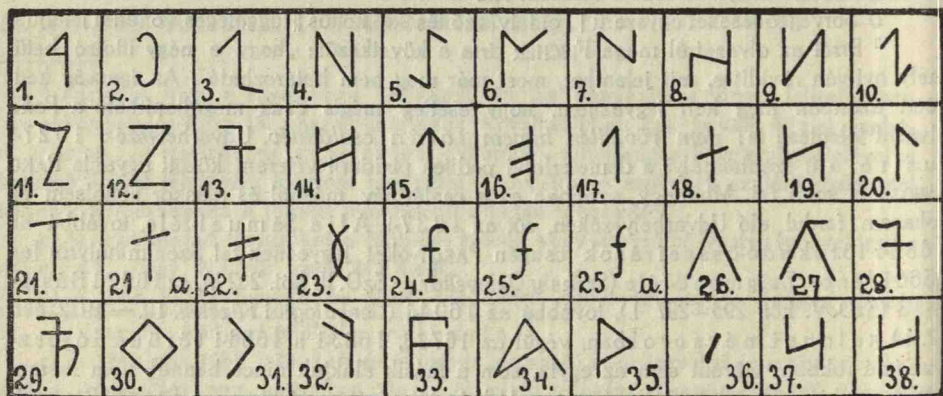
e) A megállapítható sorközi vagy más helyen levő utólagos betoldásokat < ék-alakú zárójel > közé tesszük: **I (á) nos**.

f) A szövegből tévesen kimaradt betűket — természetesen csak akkor, ha nem tartoznak az a) alatti kiugrasztott hangzók közé — (kerek zárójelek közé tett) betűkkel írjuk át és esetleg oldalt külön írott (*így l*) jelzéssel megerősítjük olvasatunk hitelét: **sz e n (t) k e r e (s z t) (í g y l)**.

g) A helytelenül rótt jegyeket { szögletes-ívelt zárójelek közé tesszük, utánuk pedig a helytelen jegytől ferde egyenessel elválasztva / a tulajdonképpeni helyes jegyet írjuk } és esetleg szintén (*így l*) jelzéssel erősítjük meg olvasatunk hű voltát: (·) fog { · / törlendő } **ván · { g y / i } r n a k** ·, sőt lehetőleg hozzáfűzzük a tévedés okát, körülményeit: a feliratnak vagy valamelyik korábbi kijavítója, vagy a lemásolója, nem értvén a szöveget, megromlódott részein helytelenül alkalmazta az elválasztó pontokat, ugyanezen ok miatt

Mielőtt áttérnénk az én megfejtésem megbeszélésére, idéznem kell SEBESTYÉN GYULÁnak az erre vonatkozó következő sorait (MRHE. 121. l.): „A hiba ezúttal nem a megfejtőkben, hanem a feliratban van. Készítője nem végzett egyenletes munkát és nem nyújtott egységes eredményt.“ Idéznem kellett azért, hogy annál határozottabban mutathassak reá, hogy SEBESTYÉN GYULA igaztalanul vélekedett MUSNAI GYÖRGYről és írás tudásáról: igenis nem a felirat hibás, hanem a megfejtők hibáztak, amikor megfelelő vizsgálódás nélkül bocsátkoztak magyarázatokba.

Ha ugyanis akár az első sor **eGY AZ ISTEN**ének, akár a második sor **GEORGYIUS MUSNAI**jának azonos betűit összevetjük, azonnal szemünkbe tűnik, hogy *Musnai György mindig teljesen egyenlően festette*

3. kép.

az ezekben a szavakban ismétlődő azonos rovásjegyeket. Nagyon gondosan, mondhatni kínos aprólékossággal festette mindegyiket. Szakasztott ugyanazok, legfennebb a méreteik térnek el itt-ott, ami igazán lényegtelen körülmény. Musnai György tehát igenis egyenletes munkát végzett. Ismerte jól a rovásírás jegyeit. Nagyon jól tudta, hogy mit fest, vagyis nyugodtan feltehetjük azt, hogy annak a többféleképpen értelmezett jegycsoportnak is meg volt, meg kell legyen a maga szabatos olvasása.

3. A legutolsó, vitás jegycsoportban — a befejező ponton kívül — négy jegy van. A jobbról-balra számított második és negyedik jegy átírását maga a felirat megadja. A második jegy (*baö. 1.⁷*) hangértéke A.

⁷ A rovásjegyek darabjának öntése 5 dollárba kerül. Ez annyira növelné könyvemnek alacsony példányszáma miatt amúgy is aránylag magas előállítás költségeit, hogy a szövegben előforduló rovásbetű alakokat külön betűalak összehasonlításban (*baö., l. 3. kép*) foglaltam össze s megbeszéléseinkben abból idézem.

Ugyanebben az alakban látjuk az első sor **AZ** és a második sor **MUSNAI** szavaiban. A jegyek teljesen azonos volta minden további vitát feleslegesít.

4. A negyedik rovásbetűt (*baö.* 2.) ellenben **E**-nek (SZABÓ, NEMES); **O**-nak (FISCHER, TAR, PALFFI, NÉMETH); **On**-nak (DEBRECZENYI); **aN**-nak (DÉSY) és **eN**-nek (SEBESTYÉN GYULA) olvasták, holott ebből is elegendő biztosan megállapítható jegy van a többi szavakban úgy, hogy már magából a szövegből is minden kétséget kizáróan tisztázhatták volna e rovásjegy hangértékét. **E nem lehet**, mivel a jobbra hasasodó félkörrel mind a két rézsútosan keresztező egyeneske hiányzik. Az **e**-nek helyes vonalvezetésű, jellegzetes példáit — amelyek egyébként a vonalvégződések lezáró kis merőleges vonalkáktól eltekintve teljesen híven őrzik jegyünknek a *glagolita* ábécéből átvett eredeti alakját,⁸ az **ISTEN** és **GEORGYIUS** szavakban találhatjuk fel.

⁸ Jegyünk *glagolita* eredetére HÓDOLY LÁSZLÓ (A székely vagy régi magyar írás eredete. Pozsony, 1884.) mutatott reá először. Mivel azonban több igen távolba elkalandozó leszármaztatása is volt, a szaktudomány nem méltatta különösebb figyelemre, SEBESTYÉN GYULA pl. éppen csak megemlíti könyvecskéjét. NÉMETH GYULA az alapvető tanulmányában (A régi magyar írás eredete. *Nyelvtudományi Közlemények.* — NyK. — 45. — 1917. évf. 21–44. l.) ellenben teljes határozottsággal rögzítette le ezt a leszármaztatást (36. és 40. l.). MELICH JÁNOS (*Magyar Nyelv* — MNy. — 21. — 1925. évf. 153–159. l.) viszont nem fogadta el, mert a *glagolita* írás történetében nem ismert egyetlen olyan mozzanatot sem, amely akárcsak távolról is útmutatást adhatott volna arra nézve: hol, mikor és miképpen kerülhetett a székely írásba a *glagolita e s o* betű? Azt vélte, hogy az utóbbi rovásírás jegyek nem a megfelelő *glagolita* betűkből származnak, hanem mind ugyanarra a közös forrásra, a szamaritánus írásra mennek vissza, *de egymástól függetlenül!* Mivel azonban a *glagolita s* a székely betűk úgy alakilag, mint hangérték tekintetében sokkal szorosabban egymáshoz tartoznak, mint bármelyikük a szamaritánus írás megfelelő betűjéhez (a kérdést legújabbán NÉMETH vizsgálta meg újra behatóan a rendkívül becses összefoglalásában MRI. 30–31. l. és VI–VII. mell., itteni véleménye szerint még az sem bizonyos, hogy a két jegy, főleg az *o* feltétlenül a szamaritánus írásból eredt), kétségtelen, hogy MELICH egyébként igen figyelemreméltó nézete ma nem állja meg a helyét. MELICH ismételtelen leszögezte, hogy a szóbanforgó *glagolita s* székely betűalakok lényegileg megegyeznek, ámde hiányzik minden olyan mozzanat, amely a *közvetlen átvételt illetően* a legcsekélyebb felvilágosítást is szolgáltathatná s NÉMETH is ilyennek hiányában nem tisztázhatta véglegesen e jelenségek mögött végbemenő folyamatot. Ámde, ha MELICH most idézett fejtegetéseiből (155. l.) szemünk előtt tartjuk azt, hogy Konstantin filozófus, szerzetesi nevén CIRILL 862-ben jelent meg Nagy-Moráviában és a *glagolita* írást közvetlenül ide való jövetele előtt állította össze s hogy WICHING és hívei még a magyar honfoglalás előtt kikergelték Nagy-Moráviából Konstantin tanítványait, akik könyveikkel részint a macedon bolgárokhoz, részint az Ádria-melléki horvátokhoz menekültek és a *glagolita* írás az utóbbiaknál a X. századtól fogva tovább élt és fejlődött, sőt csakis itt, mert noha MELICH megengedi, hogy a *glagolita* írás egy darabig még tengődhetett Nagy-Moráviában és Pannoniában, mégis bizonyos, hogy másutt mindenütt

alakban a festett mennyezet egyik közeli szomszéd képesmezején is előfordul még egyszer (MRHE. 118. l.), magától értetődik az is, hogy csakis O-nak olvashatjuk ezt a jegyet.

Ha azonban valakinek nem volna elegendő ez az indokolás, szíveskedjék az *n* és az *o* rovásjegyeiről az imént elmondottakat a székelyderzsi,⁹ MÁTYÁS MESTERÉK 1501-i¹⁰, valamint KETEJI SZÉKEL TAMÁS feliratának, továbbá SZAMOSKÖZY feljegyzéseinek, végül a nikolsburgi-meg a MARSIGLI- s TELEGDI-féle betűsoroknak megfelelő hangértékű jegyeivel összevetni. Mindenütt meg fogja találni ezt az alapvető s a gondosabban vizsgálódó előtt félreismerhetetlen jellegzetességet, amely egyébként annyira közönséges, hogy feleslegesnek tartom miatta még külön példákat is felsorolni s amelyeknek tisztábban láthatása végett csupán azt említem meg, hogy a MUSNAIra jellemző vonalvégetlezáró merőlegesektől eltekintve, még mindig egész híven őrzik az *n*-nek a még az ősi türk ábécéből elhozott alakját, illetve az *ó*-nak itten, az új hazában a glagolita írásból kölcsönzött idomát.¹¹

5. Jegycsoportunk harmadik jegyét (baö. 3.) nem leljük fel még

⁹ Helyemgtakarítás végett nem fogom minden esetben külön idézni a gyakrabban szóba kerülő rovásírásos emlékek irodalmát, hanem itt együttesen jelzem, hogy a székelyderzsi és a nikolsburgi JAKUBOVICH EMIL igen értékes tanulmányai-ból (MNY. 28. — 1932. évf. 268—274. l. és 31. — 1935. évf.-ből, de az utóbbit — A székely rovásírás legrégibb ábécéi — csak különlenyomatból ismerem és csak erre hivatkozhatom: SZRLÁ); a böggözit SZIGETHY BÉLA (*Erdélyi Múzeum*. 35. — 1930. évf. 368—369. l.) és JAKUBOVICH EMIL (MNY. 27. — 1931. évf. 81—84. l.) cikkei; LAKATOS ISTVÁN rovásbetűsorát és írásszabályait BOGA ALAJOS: Székelyföld történetírója a XVIII. században (Kolozsvár, 1914.) 2. és 3. mellékletéről; a többit pedig SEBESTYÉN GYULA könyvéből idézem, még pedig a KETEJI SZÉKEL TAMÁS-féle konstantinápolyi MRHE. 69. — 31. l., SZAMOSKÖZY feljegyzéseit 82—90. l., a MARSIGLI-féle rovásnaptárt 35—36. l., TELEGDI JÁNOS Rudimentáit 91—119. l., RETTEGI ISTVÁN betűsorát 85. l., HARSÁNYI-HICKES-féle ábécét 112. l., a Magyar Nemzeti Múzeum 1680-táji rovásjegysorát 112. l., a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárbeli kézirat betűsorait 114. l., végül pedig KAJONI JÁNOS betűsorait a 123—131. l.-ről.

¹⁰ Ez a felirat eddig rendszeren csikszentmiklósi néven szerepelt. (MRHE. 67—68. l.). NÉMETH azonban nemrég kimutatta (*Körösi Csoma Archivum* 2. köt. 434—436. l.) hogy valójában nem odaváló, hanem csikszentmihályi. Én az ezutániakban MÁTYÁS MESTERÉK 1501-i felirata néven fogom idézni.

¹¹ Előbbire I. NAGY GÉZA *Ethnographia* 6. — 1895. évf. 274. l., utána NÉMETH NYK. 45. — 1917. évf. 30. l.; illetve az utóbbira HÓDOLY (id. mű 13. l.) után NYK. 45. — 1917. évf. 36—38. l., ahol NÉMETH teljes alapossgal mutatta ki, hogy SEBESTYÉN GYULA (MRHE. 67. l.) a felvétele kedvéért milyen erőszakosan és ügyetlenül: az *n* jegyétől alig megkülönböztethetően módosította az *o* alakját és hogy módszeresen semmi másból sem vezethetni le az *o* jegyet. Erre vonatkozólag legújában v. ő még NÉMETH: MRI. 29—31. l. és VI—VII. mell., továbbá a 8. jztben elmondottakkal is.

egyszer a feliratban. Ámde azért mégse nehéz megállapítani itteni hangértékét. Az összes magyarázók mind *K*-nak írják át. Helyesen is. Majdnem ugyanebben az alakban találjuk meg a nikolsburgi ábécében, a rovásnaptárban, a MÁTYÁS MESTERÉK- és KETEJI SZÉKEL TAMÁS-féle feliratokban, KAJONInál. Csupán annyiban tér el amazokétól, hogy az alsó szakáll már vesztett az eredeti rovásjellegéből: nem rézsút felfelé halad, hanem a nem egészen függőleges szárra kb. merőlegesen.¹² Utóbbi részletében közelebb áll TELEGDI, valamint a rovásnaptár betűsorának jegyéhez, ennél ugyanis a főszár halad rézsút és a meghosszabbodott oldalszakállak vízszintesek. Semmi okunk sincs tehát másként, nem *K*-nak oldani fel. Egyébként alább (16. §.) majd még aprólékosan foglalkozunk e jeggyel.

6. A legelső jegy (*baö. 13.*) szintén egyedüli ebben a feliratban. Hangértéke tehát nem magyarázható meg magának a felirat jegyanyagá-

¹² NÉMETH (NyK. 45. — 1917. évf. 26—28. 1.) az összes emlékeken végigkísérte ennek a jegynek az alakjait és arra az eredményre jutott, hogy nem ez az eredeti alakja: a két oldalszakáll eredetileg nem rövid. Lehet, hogy igaza van ebben, mert hiszen ez az alak nemcsak jobban megfelelne a rovás természetének (könnyebb az egész vessző szélességét átmetsző egyenest vágni, mint visszefordítani a fát és úgy vágni bele a rövid szakállkát), hanem a szerinte ősi türk alakhoz (*baö. 4.*) is közelebb áll. Mindössze a vonalak iránya tér el: ami az egyiknél függőleges, az a másiknál rézsútos és fordítva. Meg kell jegyezni azonban, hogy NÉMETH GYULA DONNER OTTÓnak az általa kevésbé jónak ítélt tanulmányában (*Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. Journal de la Soc. Finno-Ougrienne. 14. — 1896. évf. 1—71. l.,* rövidítése: *SUSA.*) közölt összehasonlító táblázata alapján vette fel ezt az alakot, addig THOMSEN VILMOSnak az általa is alaposabbnak mondott alapvető könyve (*Inscriptions de l'Orchon. — IdO. — Helsingfors, 1896. 9-11. l.*) ezt a betűalakot az *a*, *ä* hangoknak majdnem kizárólag szóvégen alkalmazott jegyeként írja le, mégpedig a *jenisszeji* ábécében tökéletesen a fenti alakban, az *orkoni* betűn viszont megfordított alakjában (*baö. 5.*). THOMSEN könyve a Donner-féle alakot egyáltalán nem ismeri, még változat gyanánt se sorolja fel. Nála egyedül az *orkoni* feliratok *ö*, *ü*, jegyének alakjai közelítik meg ezt a jegyidomot, mert csupán annyiban térnek el egymástól, hogy a jobboldali szár nem megy olyan hosszan le, mint a baloldali (*baö. 6—7.*), viszont, noha DONNER az *Inscriptions en caractères de l'Jenisseï c. dolgozatában* (*Inscriptions de l'Orchon recueillies par l'expédition finnoise 1890. c. műnek — Helsingfors, 1892.,* jele az alábbiakban: *IdO. 1890. — XXXIX—XLIX. 1-n* jelent meg) sem az *orkoni* I—II. feliratok 39 betűje között (*XXXIX. 1.*), sem pedig az *Inscriptions de l'Jenisseï c. műben* (Stockholm, 1890.) bemutatott 32 felirat alapján összeállított *jenisszeji* ábécé 45 betűből álló összegezésében (*XL. 1.*) nem közli, bizonyos mégis az, hogy az *orkoni* *s* *jenisszeji* betűk együttes és a *kisázsiai* ábécék betűivel való összehasonlító táblázatában (*XLIII. 1.*) ellenben már felsorolja azt az alakot is, sőt hozzáteszi még azt is (*XLIV. 1.*) erről az általa előbb a görög *H*-vagy *N*-el annyira-amennyire összeegyeztethetőnek vélt, utóbb egyik alaki társát határozottan *h*, a másikat pedig *e s ei* hangértékűnek nyilvánított jegyről, hogy a *jenisszeji* *XXXII.* feliratban fordul elő kétszer. Minthogy azonban az utóbbival szemben végül szintén igaz az, hogy DONNER a legelsőül említett

nak alapján. SZABÓ **CS**-nek, NEMES **De**-nek, FISCHER **P**-nek, TAR, DEB-RECZENYI, SEBESTYÉN és NÉMETH **DeJ**-nek, PÁLFFI végül **I**- vagy **J**- vagy **D**-nek oldják fel. Vegyük sorra a különféle olvasatokat.

6a. SZABÓ hiányos **CS**-nek vélte. Minthogy azonban a **cs** jegye valójában két olyan párhuzamos függőlegesből alkotódik, amelyeket szintén két párhuzamos, de balról-alólról jobbra-felfelé haladó rézsútos egyenes köt össze [baö. 14, Nikolsburg, rovásnaptár, MÁTYÁS MESTERÉK, TELEGDÍ, MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN (SzRLÁ. II. mell.), HARSÁNYI-HICKES, stb., sőt még a KETEJI SZÉKEL TAMÁSÉ is feltétlenül erre megy vissza mindamelllett, hogy DERNSCHWAM erősen megcsönkítá: egyszerű négyzetté egyszerűsítette azokat; eltekintve természetesen attól, hogy KAJONI, az 1680-táji, LAKATOS, továbbá a Teleki-könyvtárbeli kilenc rovásbetűsört összehasonlító egybeállításnak (MRHE. 114. l.) egyes jegysorai a **cs** és **c** (baö. 15, felfelé irányuló nyílhegy)

tanulmányában csupán az összehasonlító betűalakösszefoglalásában közli a kérdéses jegyalakot, a magyarázó szövegében (SUSA. 14. — 1896. évf. 48. l.) ellenben árva szóval sem említi meg azt, hanem csupán az egész jogosan és helyesen egyeztetett baö. 8. = q^1 alakról ír annyit, hogy „coïncide avec la forme arsacide”, sőt mi több, nemcsak, hogy RADLOFF VILMOS (Die alttürkischen Inschriften der Mongolei — ATIM — St. Petersburg, 1895. betűalak kimutatásában (1—2. l.) nincs meg ez az alak, hanem még a DONNER idézte jenísszejji XXXII. feliratban sem (a felirat eredeti közléséhez, sajnos, nem juthattam hozzá, csupán RADLOFF kiadásához: ATIM. 345. l.; RADLOFF közlésében pedig az alakilag közel álló jegyek közül a baö. 5. = a hétszer, a baö. 7. = $\ddot{o}$ ötször, a baö. 8. = k végül kétszer van meg, DONNER tehát valószínűleg erre a legutóbbira hivatkozott), lehetetlen más egyébre gondolnunk, mint hogy DONNER valahogy tévedett jegyzetei feltevésekor. DONNERnek erre a betűalakjára végeredményben tehát nem támaszkodhatunk. Annál kevésbé támaszkodhatunk arra, mert egyrészt RADLOFF, amint ATIM. 27. l. mondja, MARTIANOFFnak és JEWSTIFEJEFFnek igen kitűnő pacskolatai alapján dolgozhatta fel újra e feliratokat — igaz ugyan, hogy az általános ismertetésben (303. l.) elismeri, hogy nem volt képes a jegyek összes változatait lenyomatni — s a finn kutatók közlései éppen a másolatok nem kielégítő, gyengébb volta következtében nem sikerülhettek, másrészt pedig azért, mivel a Jenísszej vizkörébe tartozó Kara Jüs mentén, Sulek falú közelében, kiugró sziklafalon levő feliratok egyébként „sind so undeutlich, dass eine Entzifferung fast nicht möglich ist, die beifolgenden Texte müssen als ein sehr gewagter Versuch einer Entzifferung angesehen werden”, azaz tehát még abban az esetben — ha a DONNER felsorolta alak valóban előfordul az említett feliratban — sem szabad a csupán egyetlen feliratban mindössze kétszer előforduló változat alapján határozott, ellegzetes külön betűalak megállapítására felhasználnunk ezt a jegyváltozatot mindaddig, amíg más biztos emlékek — mégpedig nagyobb számban — nem fogják igazolni e változat létezését. A kérdéses betűalak kialakulása azonban valóban megkezdődhetett akkor, mert hiszen BOTA-UL ČABAN fejedelem kincse feliratainak besenyő betűsorában nek a hangnak a jelölésére ugyancsak a baö. 9. és 4. alakot találjuk (V. ö. NÉMETH NYULA: A nagyszentmiklósi kincs feliratai. MNY. 28. — 1932. évf. 82—83. l.) — NÉMETH újabban (MRI. VI. mell.) egyedül a talaszvölgyi feliratokról (v. ö. alább 17. jzt.) idézi

alakjait kölcsönösen felcserélték egymással] és azután mivel könnyen meggyőződhattünk arról, hogy MUSNAI GYÖRGY nagyon gondosan festette jegyeit, úgy vélem, e nézet megcáfolására nem kell különösebb gondot fordítanunk, mert — amint láttuk — a „hiányosság“ alapján véve igen lényeges eltérés.

6b. FISCHER P feloldása valószínűleg szintén helytelen. A *p*-t eredetileg ugyanis olyan függőleges vonal alkotja, melynek baloldalához felül balról-jobbra rézsút felfelé haladó három párhuzamos vonalka csatlakozik (*baö.* 16.).¹³ Ilyen alakban van meg a nikolsburgi ábécé-

a *velaris k* = *baö.* 4. alakú jegyét, a többi türk feliratokból csupán a fennebbiekben tisztázott *baö.* 8. alakot és kissé eltérő változatát. BOTA-UL ĆABAN fejedelem kincsén előforduló jegyek közül pedig úgy a *palatalis k* = *baö.* 10.-t, mint a *velaris k* = *baö.* 4.-t a magyar *baö.* 10. kapcsolatai gyanánt sorolja fel. Minthogy alak összehasonlító összefoglalásának nincs magyarázó szövege s ezekről szólható műveit nem ismerem, nem tudom, mi készítette régibb álláspontja feladására. — A most szóbanforgó betűalakok összefüggésének kérdésére alább a 17. §-ban majd még visszatérünk. Szerintem a TELEGDÍ-féle *baö.* 11. alak szintén az általam megjelölt alakból vált ki. A rovásnaptár rovásbetűsorának *baö.* 12. alakját nem tartom a *k* eredetibb alakjai közül valónak. Először azért, mert az összes régibb emlékek egyöntetűen mind a *baö.* 10. alakot használják, a *baö.* 12. pedig egyedül a rovásnaptár betűsorában van meg, arról pedig nem feltétlenül bizonyos, hogy teljesen egykorú magával a naptárral (v. ö. 18. jzt.). De meg azután nem felel meg a rováskezítési eljárásnak sem (vízszintes vonalak a rovásvessző hosszában, azaz szalában haladnak, ezeket tehát alkalmatlan voltak miatt lehetőleg teljesen mellőzik (v. ö. alább a 14. jzt.-ben a *d* rovásjegyről elmondottakkal), sőt, amint NÉMETH kimutatja, (NyK. 45. — 1917. köt. 32—33. l.) mind a rovásnaptár, mind a rovásjegysora ugyanazt a rovásbetűt használják az *ö* megjelölésére is, már pedig két különféle hangnak ugyanabban a betűsorban ugyanazzal a jeggyel való jelölése nem valószínű. Ezek következtében sokkal helyesebbnek vélem csupán az előbbi alakot ismerni el a *k* jelölésére s az utóbbit viszont kizárólag az *ü* jelölésére annál is inkább, mert alakja — ha kissé el is tér és ha MELICH kutatásai szerint (MNy. 13. — 1917. évf. 1—6. l.) a magyar nyelvben az *ü* > *ö* fejlődése csak a XII. század végén kezdődött, de mégis egészen nyugodtan visszavezethető a *jenisszeji türk* ábécé *ö*—*ü* jegyére (*baö.* 7., ennek alakjában mind egyetértenek: NÉMETH: NyK. 45. — 1917. évf. 32—33. l. és MRI. 25. l., VII. mell.; RADLOFF: ATIM. 1—2. l.; DONNER: SUSÁ. 14. — 1896. évf. 53—54. l., THOMSEN: IDO. 9—16. l.), a *k* alakjáról pedig azt tenni fel, hogy csupán a másoló hibájából rontódott el ilyené.

¹³ NÉMETH (NyK. 45.—1917. évf. 30—31. l.; MRI. 28. l.) behatóan foglalkozott a *p* jegyével is, eredményt illetőleg avval a részleteltéréssel, hogy a rézsútos párhuzamos oldalvonalkák két alsóját a felsőnél rövidebbre veszi. Ebben — a rováseljárást tekintve — igaza lehet. A NÉMETH megállapította ősi alakja, a türk *p* (*baö.* 17., v. ö. RADLOFF: ATIM. 2. l.; THOMSEN: IDO. 9., 23—24. l.; DONNER: SUSÁ. 14.—1896. évf. 17. l., a csak az általa jelzett, ivben behajló változata szerinte nagyon jól megfelel egy *arsakida* alaknak) azonban semmit se mond erre vonatkozólag, mert csupán a legfelső szakálla van meg (utóbbi a legrégebbi rovásírásos emlékeink szerint, mint rövidesen meglátjuk, a mi rovásírásunkban az *i* jegye volt), nikolsburgi meg a székelyderzsi *p*-ék ellenben határozottan ellenzik: az oldalszakállkák egyenlő hosszúak.

ben, a székelyszerzi téglán, a rovásnaptárban és rovásbetűsorában, sőt SZAMOSKÖZY feljegyzéseiben is, míg TELEGDINél és a későbbieknél az írás hatása alatt ezek a vonalak a függőlegesre merőlegesen kezdenek támaszkodni, mi végül a mi E betűnk megfordított alakját (E) eredményezte. Utóbbi változás különösen a Teleki-könyvtárbeli kilencrovásjegysoros összehasonlításban szemlélhető igen jól, ahol a még tovább (pl. majdnem *N*-vé) romlott jegyek egyike-másika aztán valóban nagyon emlékeztet kérdéses jegyünkre. Abban az esetben, ha így kihozhatnánk belőle valami értelmet — mint ahogyan a 3. jegyzetben utaltam arra, hogy FISCHER olvasása esetleg talán családnév — és ha más bizonyítékok is támogatnák ezt az olvasást, akkor az említett hasonló betűalakok alapján még erőltethetnők a P feloldást annak ellenére is, hogy az említett rovásbetűk csak emlékeztetnek erre, de a többé-kevésbé jelentékeny eltéréseik miatt nem azonosíthatók feltétlen határozottsággal evvel, eltekintve attól, hogy azok egyébként is majdnem száz évvel későbbiek ennél. Teljes biztonsággal leszegezhetjük ellenben azt, hogy FISCHER eredményeit semmiesetre se tekinthetjük rövidítésnek, mert MUSNAI az egyedüli *egy* szót kivéve, sehol, még a legegyszerűbb hangokat se ugratta ki, hanem minden betűt kifestett.

6c. Sokkal helyesebbnek tűnik fel TAR, DEBRECZENYI, SEBESTYÉN GYULA s NÉMETH DeJ olvasata, mert, amint SEBESTYÉN GYULA helyesen megjegyzi, ez a jegy, „tulajdonképpen tökéletes összevonása a *d* és *j* jegyeknek”. A *d* rovásjegye eredetileg ugyanis nem egyéb, mint olyan függőleges, amelynek derekát balról-alólról jobbra-felfelé rézsút haladó egyeneske keresztezi (*ba*ö. 18.¹⁴), az *i* (*j*, *ba*ö. 17.) viszont meg olyan

¹⁴ NÉMETH megállapítása (NyK. 45.—1917. évf. 30. l.) eltér ettől: a *d* hang magyar és türk jele ugyanaz: +. Mivel azonban saját maga megjegyzi, hogy a *d* hangnak *nem* a fenti alak a rendes türk jegye, mert a legtöbb feliratban × alakot találunk [ehhez azonban meg kell jegyezni, hogy mind RADLOFF (ATIM. 2. l.), mind THOMSEN (IdO. 9. és 23. l.) kissé másképpen, de mégis egyöntetűen jelzik a *d* türk alakjainak a szerepét: a × mindig a magas hangok előtt vagy után használdott, a + változatot viszont egyikük sem említi; DONNER az IdO. 1890. XXXIX. l-n az orkoni I—II. feliratok jegyeiből összeállított betűsorozatában csupán az első alakot sorolja fel, a XL. l-n (a Stockholmban 1890-ben bemutatott jenisszeji harminckét felirat betűiből megállapított ábécéjében) ellenben az előbbi mellett már a + alakot is adja, a XLIII. l-n (a jenisszeji s orkoni feliratok együttes betűsorában) szintén együtt vannak e jegyek, a XLV. l-n végül már csak az előbbinek kissé módosított alakját mondja *d* hangértékűnek. a későbbi tanulmányához (SUSA. 14. — 1896. évf.) mellékelt kis összehasonlító betűalakösszefoglalásába viszont újra felvette mindkét alakot és magyarázó szövegében (62. l.) megjegyzi, hogy ez a két betűalak — amelyek a sémita ábécék legtöbbjében, így pl. az arsakida érmeiken is a tau rendes *ba*ö. 19. alakjának változatai — csak kevésszer fordulnak elő a jenisszeji feliratokban; minthogy tehát DONNER itt is korbelileg nagyon messzemenő egyeztetések-

függőleges, amelynek felső végéhez balról, valamivel alábbról kezdődő

kel dolgozik, úgy vélem, hogy legjobb lesz, ha a 12. jegyzetben már részletesen kifejtett okok miatt a $+ = d$ betűalak létezésének megbízható tisztázásáig figyelmen kívül hagyjuk az utóbbi alakváltozatot] és mivel sajátmaga felemlíti, hogy a magyar betűnek sem bizonyosan ez a rendes alakja, hiszen a rovásnaptárban, mind a betűsorban, mind a szövegekben, sőt a nikolsburgi ábécében is az általam leírt *baö. 18.* alakot láthatjuk, a most szóbanforgó alakot pedig — mint rövidesen meggyőződünk — csupán a többi (a MÁTYÁS MESTERÉK-féle s az énlaki feliratban szerinte egyáltalán nem fordul elő), tehát jóval későbbi emlékekben, azt hiszem, helyesebb, ha az általam az előbb megjelölt alakot tekintjük régibb, eredetibb alaknak — a MRI. VI. mellékletén már ezt is veszi, ősi türk alakul meg egyedül a $\times$ — annál is inkább, mert — az előbbi körülményektől eltekintve — a $\times$ és a *baö. 18.* alakok jobban megfelelnek a rováskészítésnek: a jobbkezes (és nem balkézzel rovó — nem szabad ám erről az eshetőségről sem elfeledkeznünk, hiszen igen könnyen meglehet, hogy a konstantinápolyi felirat sorvezetése nem azért irányul balról-jobbra, valamint betűi sem azért megfordítottak, mintha KETEJ SZÉKEL TAMÁS valami szörnyű nagy titkot akart volna még rejtélyesebben megörökíteni, hanem egyszerűen azért, mivel a balog jobbjaiban tartja a rovásvesszőt és balkézzel ró, a rovás sorrendje pedig ebben az esetben balfelőlről-jobbfelé halad —) *ugyanis akár vízszintesen tartja a rovásvesszőt, akár pedig függőlegesen* [SZAMOSKÖZY (Annalecta lapidum vetustorum. 13. l.) ama megjegyzése egyáltalán nem valami felületes-tudákos hozzászólás, mint némelyek vélik, hanem a rovásnak nagyon lényeges velejárója, mire egyidejűleg Cs. SEBESTYÉN KÁROLY szintén reájött (amint az éppen e sorok nyomtatása közben érkezett derék rovástechnikai tanulmányában: A magyar rovásírás betűrovásáról, Szeged, 1935. 10—11. l. látom) és amely egyúttal azt is jelzi, hogy SZAMOSKÖZY nem hallomásból ismerte a rovást, hanem tulajdon szemével látott róni: az előre s rézsütösen felfelé tartott vesszővel a kéz természetes tartása következtében könnyű róni, a vízszintesen oldalt tartottba az erőltetett kéztartás miatt ellenben sokkal kényelmetlenebb, fárasztóbb] a rovásfára mindig csak a rováslapok hosszanti széleit merőlegesen vagy rézsút (még pedig túlnyomó részben balról-alólról jobbra-felfelé rézsút) metsző vonalakat vág, mert az ellenkező irányban haladó rézsütös vonalak, valamint a köralakú jegyek és a rováslapok hosszanti élével párhuzamosan haladó vonalak vágása az erőltetett kéztartás következtében jóval inkább fárasztotta a kezét, sőt a legutolsó esetben még az is növelte a fáradságot és a nehézséget, hogy ekkor szálában kellett rónia a fát, holott a puhább fák mindig rosszabbul vágódnak szálában, mint keresztben, a keményfa rovása viszont ismét sokkal kimerítőbb volna. Érdeemes lenne e szempontból végigvizsgálni legalább a ma használt rovások anyagát. Ami rovásra emlékszem gyermekkoromból, az mind fenyő- s mogyorófa, tehát puhább fára készült (a rováseljárás eme kényszerítő körülményeiről, valamint a rováshoz felhasználható faanyagról igen szépen számol be Cs. SEBESTYÉN KÁROLY id. mű 9—10. és 6. l.). — A rovásnak az előbbieken hangsúlyozott eljárásával kapcsolatban szabadjon figyelmeztetnem THOMSENnek egyik evvel egyező igen értékes, de sajnos utóbb nem kellően méltatott megállapítására (ldó. 45. l.): „l'alphabet turc comme les runes, ne se compose essentiellement que de lignes verticales ou obliques et évite les traits horizontaux (le turc pourtant, contrairement aux runes, emploie parfois les lignes courbes)“, mert ez a megfigyelése alighanem a legjobban

16
nem még hangzót is ugrasztott itt, miként Sebestyén Gyula véli¹⁶?

Úgy gondolom, nem szabad ilyen messzire mennünk és az utóbiért valószínűtlen NEMES De olvasása is. Azt hiszem, sokkal inkább megmaradunk az igazság mellett akkor, ha — PÁLFFIHOZ hasonlóan — e jegyet nem összevont, hanem egyszerű rovásjegynek tekintjük. Ezzel kapcsolatosan meg kell azonban jegyezni, hogy PÁLFFI — noha egyaránt lehetségesnek tartja e jegy *j*, *d* vagy *i* hangértékét (KM. 66.—1934. évf. 218. l.), azonban mégis — csak a *J*-t vagy *D*-t alkalmazza végeredményénél (KM. 66.—1934. évf. 219., 221. l.).

6d. Most már, ha egyszerűnek vesszük kérdéses jegyünket, akkor legelőször is azt állapíthatjuk meg, hogy magától értetődőleg egyelőre teljesen figyelmen kívül kell hagynunk a csupán *i* feloldást, mert ennek a rovásjegye a felirat többi szavaiban háromszor fordul elő, mégpedig egymás közt minden esetben tökéletesen megegyező, de ettől mégis határozottan eltérő alakban.

6e. Következésképpen tehát mindössze a *D*-vel vagy *J*-vel való azonosítás maradt meg kiolvashatási lehetőségként. Mivel azonban a rovásjegyek — amint SEBESTYÉN GYULA (MRHE. 116. l.) igen helyesen megjegyzé — az idők folyamán bizonyos alakváltozásokon mentek keresztül¹⁷, közöttük természetesen a *d*, *i* s a *j* rovásjegyei is és ezeket

¹⁶ Az, hogy SEBESTYÉN GYULA a *deák* helyett *deják*-ot tesz fel, az még nem elle-
nezné olvasása helyességét, mert hiszen ez az alak élhetett a népszájon és amint a
Georgius névnek *Georgyius* alakban való írása mutatja, festőnk minden iskolázottsága
ellenére is hajlott a népiességre. A *Magyar Tájszótár* I. köt. 387—388. h. a *deják* alakot
valóban említi is Csikból, a *doják* alakot pedig Udvarhelyből, a *gyák*, *gyeák* alakokat
végül a moldvai s bukovinai csángóságból. A *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* I. köt. 486—
487. h. viszont 4 helyről (MüncHC. 165., 211., Mon. Irók III. 201., LevT. II. 49.) sorolja
fel a *deják* alakot. Használata a most elmondottakból kitetszőleg tehát egyáltalán nem
olyan elterjedt, hogy gyakoriságával valószínűsíthetné Sebestyén magyarázatát. A *gyák*,
gyeák alakra, mely pedig sokkal jobban megfelelne a *Georgyius* alaknak, mint a *deják*,
azért nem gondolhatunk, mert, ha ez volna, akkor az *egy* szóban is meglevő *gy* jeggyel
írta volna. A *deják* — bár értelmileg nagyon jól beillene — feloldás viszont a 15. §-ban
kifejtendők miatt lehetetlen, meg azért, mert ebben az esetben a jegycsoport legutolsó
jegyével nem tudunk mit csinálni.

¹⁷ NÉMETH szakszerű kutatásai ugyancsak azt erősítik meg, hogy nem mindenik
jegy maradt meg változatlanul a maga ősi alakjában (v. ö. NyK. 45. — 1917. évf. 29.,
33., 34. 38. l. stb.). Erre vonatkozólag — a 23. jzt-ben elmondottakon kívül — l. még
THOMSEN betűalak összehasonlítását (IdO. 9. l.), amelyből világosan kitűnik, hogy
eltekintve attól, hogy az egyes betűk alakjai alig másfél évszázad alatt [THOMSEN ugyanis
a jenisszeji feliratokat 650. körülről, ha nem még a VI. századból, az orkoni feliratok
első csoportját 732—735. körülről (mert, noha síremlékeik szerint KÜL TEGIN és bátyja,
BILGÁ KAGAN egy-egy évvel előbb hűntak el, mégis ebben a két esztendőben tartották

az alakváltozatokat eddig még senki se tisztázta, okvetlenül szükséges behatóan megismerkednünk nemcsak a fenti hangok rovásjegyeinek eredeti alakjaival, hanem azoknak későbbi változataival is ahhoz, hogy világosan láthassunk és helyesen ítélhessünk e jegyek minden részletében.

A rovásnapfár rovásjegysorában az *i* s az *ei* (SEBESTYÉN GYULA

meg temetési végtisztességtételüket és írta meg unokaöccsük (?) JOLIG TEGIN a sírkövek feliratait, v. ö. RADLOFF: ATIM. 424., 448., 456. és 459. l.; továbbá THOMSEN IdO. 84., 85., 87., 119., 120., 130., 134., 172., 177., 183—184. l.), az ujgur uralkodóház korabeli második csoportját 784-ből keltezi (v. ö. IdO. 53., 7., illetve 53. l.; a RADLOFF-féle kiadás a betűk alakváltozásainak megállapítását illetően — sajnos — nem használható, mert nyomdai okokból kénytelen volt egységes betűalakokat használni, ámde maga mondja ATIM. 303. l., hogy a feliratok jellege nagyon különféle] igen lényeges átalakulásokon mentek keresztül. Összehasonlításuk szempontjából rendkívül figyelemreméltó körülmény az, hogy amíg a legrégebbi jenijszeji betűsorban egy-egy jegynek aránylag több alakváltozata van és átlagban véve bonyolultabb felépítésűek (t. i. még jobban őrzik az eredeti arameus ábécé betűinek alapvonásait), addig az orkoni feliratok I. csoportjában az egyes jegyeknek már nemcsak, hogy sokkal kevesebb változata van, hanem a változatok is kevésbé bonyolultak és sokkal egyszerűbbek (rovásjellegűbbek), végül a legkésőbbi orkoni II. csoport feliratainak betűi annyira, úgy megváltoznak, hogy a rovásjelleg majdnem teljesen eltűnik. Ez ugyanaz a jelenség, amit a türk írás másik ágánál figyelhetünk meg: a mi rovásjegysorunkban is kevesbedik az eredeti betűk száma, növekszik az idegenből kölcsönzötték mennyisége, majd a latin írás befolyása következtében teljesen el is veszíti rovásjellegét. — Ezekkel kapcsolatban érdekes még egyre reámutatnom. Arra, hogy a jenijszeji feliratok ábécéje bizonyosan 552—630/659-ig virágzott, vagyis attól kezdve, hogy T^UUMEN 552-ben az ázsiai avarok leverésével birodalmat alapított, egészen addig, míg az utóbbi években előbb a keleti, később a nyugati türkök is kínai fennhatóság alá nem kerültek. Az orkoni feliratok I. csoportjának ábécéjét pedig 680/632—745. közé kell beosztanunk, amikor ELTERIŞ KAGANNAK sikerült felszabadítania a kínai iga alól a keleti türköket, mígnem aztán 745-ben az ujgurok végképp meg nem dönték birodalmukat (v. ö. NÉMETH GYULA: HMK. 194—195. l.). Hogy az említett betűsorok használata valóban így korlátozódik-e, azt az újabb szakirodalom hiányában nem mondhatom meg ennél szabatosabban, de bizonyos, hogy RADLOFF (ATIM. 301—303., 423—424. l.) és THOMSEN (IdO. 51—53. l.) megállapításai csak ezt támogatják. Ha ez a megfigyelésem helyes, akkor — tekintve egyrészt, hogy rovásjegysorunk jegyei (mint NÉMETH is nagyon helyesen megjegyzé: NyK. 45. — 1917. évf. 23. l.) a jenijszeji ábécéhez állanak legközelebb, másrészt, hogy a rovásjegysorunkban az orkoniak változtatásaiból, a baö. 17-t kivéve, semmi sincs, ámde ennek alakja oly egyszerű, hogy annak alapján még nem mondhatni azt, hogy az orkoni írásrendszer hatott a miénkre — akkor csakis 552—659. között sajátíthattuk el a türköktől a rovásírásunk elemeit, helyesebben 576—659. között, mert, amint NÉMETH szépen kimutatta (HMK. 201—202. l.), a türkök 576-ban foglalták el a krimiai Bosporos várost és ezt csak akkor teheték meg, ha előbb meghódították a magyarok kubánvidéki hazáját. Ez a három emberöltő az, amely alatt a magyarság annyira szorosan beletartozott a nyugati türk birodalom kötelekébe, hogy a bizánci írók még félezer évvel később is, a dunamenti hazájukban is, turkoknak nevezik a magyarokat. Ez alatt az idő alatt jól elsajátíthatták a türk írást, annál is inkább, mert az újonnan meghódított nép vezetésével megbízott türk kagán bizonyára nem magában

korúak. A rovásnaptár rovásjegyei s írásmódja egyes helyeken a rovásbetűsorénál sokkal régebbi állapotot tükröznek vissza, mert — ne felejtjük el — az *i* alakja ősbibb: még a türk ábécére megy vissza s mert — amint azonnal meglátjuk — az *ei* (*j*)-nek ezen alakja s a későbbi írásmód között feltűnő ellentét van¹⁸.

MÁTYÁS MESTERÉK 1501-i felirata kb. ugyanazt vallja. Az *i* = *baö*. 17. rovásbetűalak a *csinálták* szóban kétszer található meg teljesen tiszta, határozott alakjában. Harmadik előfordulását azonban nem használhatjuk bizonyításhoz, mivel az *írnak* kezdőbetűjéül a másoló a *gy* jegyét (*baö*. 22., függőleges egyeneskét középtájon két balról-alólról jobbra-felfelé haladó párhuzamos ferde egyeneske metsz) másolta le. Megtörténhetik, hogy nem a másoló tévedett, hanem a felirat korábbi kijavítói rontották el eredeti alakját. Bármint is van ez, ezt az elrontott alakot éppen olyan jogosan származtathatjuk le az *i* eredeti alakjától, mint a rovásnaptárbeli *j* rovásbetűalaktól. Sőt, noha SEBESTYÉN GYULA erre az utóbbira „javította ki”,¹⁹ azt hiszem, mégis csak helyesebb az előbbire visszavezetnünk. A *János*, továbbá a később lejegyzett *Eliás* nevében a *j* illetve az *i* jegyeket ugyanis mindkét esetben egyöntetűen az *ak* (*baö*.

vetlenül a minuszinszki medencéből jött és türk írást tudó Kürt törzssel jénisszeji elemeknek is kellett belékerülniök és azok a székelységben a *Meggyes* nem Kürt ága nevéhez hasonlóan egészen jól fennmaradhattak a XVI. század második feléig.

¹⁸ Jóllehet SEBESTYÉN GYULA feltétlenül a XV. század második feléből származónak vélte a rovásnaptárt, az emlékekkel behatóbban foglalkozók előtt mégis régóta ismeretes, hogy nem állíthatni éppen annyira határozottan azt. Így legújabban JAKUBOVICH (SzRLÁ. 14. 1.) 1690. körülről keltezi rovásjegysorát, NÉMETH pedig — noha a rovásnaptárt szintén határozottan a XV. század második feléből valónak tartja (MRI. 3., 6—8. 1.), az általa elősorolt jellemző részletek alapján mégis — elismeri, hogy vannak olyan részei, melyeknek írója a rovásírást nem a naptár rovása idejébéli, hanem későbbi fejlődési fokán ismerte (MRI. 8., 24. 1.). Állásfoglalásom, alapjában véve, tehát nem egyedüli. Feltétlenül nagyon kívánatos volna az előbbieket miatt a rovásnaptárt és rovásjegysorát mielőbb mind nyelvészeti, mind írástörténeti alapon teljes részletességgel ízekre boncolni, hogy biztosan láthassunk ebben is.

¹⁹ Ezzel kapcsolatban reá kell mutatnom SEBESTYÉN GYULA eljárására. MÁTYÁS MESTERÉK 1501-i feliratának mindkét elsőrendű *csin* összevonását elrontotta a „kijavításában”. Az *i* ferde oldalszakállkáját ugyanis elszakította a függőleges szártól és csupán az *n*-t keresztező részét hagyta meg! Teljesen következzelen az az eljárása, hogy amíg a *János* és *Eliás* nevek *i*-jét és *j*-jét az előbbihez hasonló, de helyes alakú jegyre, addig az *írnak*, szintén hibás leírású jegyét az *i* későbbi alakjára: *baö*. 18. „javította ki”. Jellemző az is, hogy a rovásnaptárbeli betűsor ismertetésénél minden további nélkül elfogadta a *baö*. 17. = *i* egyeztetést, az *ei* = *baö*. 21. azonosítást pedig tévesnek mondotta s *j*. stb.-nek javította ki anélkül, hogy végignézte volna: a rovásnaptár erre vonatkozó részei valóban igazolják a betűsor állítását vagy ellenzik, helyesebben más törvény tűnik ki belőle?

10.) jeggyel jelölték. Feltétlenül hibás, illetve elrontott — az igaz — ez a jegy is, mert hiszen ebben az értékben semmiképpen sem illeszthető be a szövegbe, de azért ez a romlott alak a mindössze egy mellékvonalnyi többletével okvetlenül sokkal könnyebben javítható ki az i eredeti jegyére, mint a rovásnaptárbeli *j* jegyre.

A KETEJI SZÉKEL TAMÁS-féle feliratban ellenben már határozottan megvan mind a két jegyalak. Többek között a *Bilaji* meg *esztendejik* szavakban, amelyekben közvetlenül egymás mellett találjuk meg a kérdéses jegyeket, mégpedig úgy, hogy itt az *i* régi jegye (*baö.* 17.) már a *j* hang jelzésére szolgál, míg az *i* hang jelölésére a rovásnaptár rovásbetűsorának *ei* (*i*) jegyét használták, amely valójában szintén csak az előbbire megy vissza s abban különbözik, hogy a függőlegeshez csatlakozó rézsútos oldalvonalka nem végződik a függőleges csúcsán, hanem a megkezdett irányban, ugyanakkora hosszúságban tovább folytatódik (*baö.* 21.).

KETEJI SZÉKEL TAMÁS feliratának ezen utóbbi rovásjegyalakjai s ilyen hangértékű használatuk aztán végig megmaradnak (Bögözi, SZAMOSKÖZY, TELEGDI²⁰, stb.), csak azzal a lényeges eltéréssel, hogy a rézsútos keresztező vonalka többé nem a függőleges csúcsán át halad, hanem valamivel alább át is metszette azt, mégpedig előbb rézsútosan (*baö.* 21a.), utóbb meg vízszintesen (HARSÁNYI—HICKES, az 1680-i ábécé, stb.).

A *j* immár egészen különvált jegyénél a legutóbbihoz teljesen hasonló folyamatot figyelhetünk meg, mert ennél — eltekintve TELEGDI s RETTEGI rovásjegysorainak kissé módosítottabb alakjaitól — szintén ugyanez az átalakulás ment végbe: a kezdetben ferde oldalszakállka vízszintessé helyeződött át (az 1680-i ábécé, stb.), ámde anélkül, hogy a függőleges csúcsáról lennebb csúszott volna.²¹

²⁰ Feltétlenül meg kell említenem, hogy TELEGDINél a mintákul bemutatott imádásokban még ismételten *felcsillan a régi* használat: az *i* ősi rovásjegyét olyan szavakban is használja (*kinyerjñket, bjneinket*), hol az újabb használat szerint semmi esetre sem alkalmazhatta *j* értelemben! Sajnos, SEBESTYÉN GYULA megelégedett ezeknek hibágyanánt való kimondásával, ahelyett, hogy reámutatott volna eme rendellenességeknek rendkívül nagy rovástörténeti értékére (l. 72. jzt.), illetve félreértve ezek igazi jelentőségét, Telegdi életkorának megállapításához vélte felhasználhatni (MRHE. 92. 1.).

²¹ Az *i* s a *j* alakját illetőleg azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a legújabbban napvilágra került emlékeket sem. A nikolsburgi rovásjegysorban az *i* régi jegye (*baö.* 17.) az *ei*(*j*) hangot jelöli, míg az *i* hangot a későbbi *baö.* 18. jegy, azaz éppenúgy, mint a KETEJI SZÉKEL TAMÁS után következő emlékek. Ezzel szemben MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN rovásjegysorai (JAKUBOVICH: SZRLA. II. mell., 1610—1638. közttről, valószínűleg TELEGDI Rudimentájára megy vissza) közül az első az *i* s *j* hangok, tehát mindkét hang megjelölésére, ha külsőben nem is tökéletesen egyező, de lényegileg

már a *d* jegyét többé-kevésbé megváltoztatva, megkülönböztethessék az *i* jegyétől²³. Ha ennek utánakeresünk, valóban meg is találjuk az erre való törekvést.

A TELEGDI utáni írásemlékeken ugyanis a *d* eredeti jegyét (baö. 18.) — amelyet, mint említém — kezdetben egy hosszabb függőlegesből és egy, azt előbb rézsútosan, utóbb vízszintesen keresztező rövidebb vonal-kából alkottak, odamódosították, hogy az immár keresztalakú jegynek mind a négy szára egyenlő rövid lett: +. *Ámde, mint Rétyi Péternek* (SzRLÁ. III. mell.) és *Lakatos Istvánnak* (BOGA: id. mű 2. mell.) a *Telegdiére visszamenő 1671- s 1702-i betűsorai, továbbá a Teleki-könyvtár*

²³ Ha valaki kételkedne eme következtésem jogosságában (abban t. i. hogy valamelyik írástudó tudatosan változtatott e jegy alakján), azt külön figyelmeztetem először THOMSEN-nek még nem egészen határozott véleményeire (IdO. 46. l.: a türk ábécében az ugyanazon mássalhangzóknak a különböző magánhangzókkal való kapcsolatára alkalmazott külön jegyek — és ez teszi teljesen eredetivé ezt az ábécét és különbözteti meg az összes többi ábécétől, amelyekhez egyébként külső alak tekintetében hasonlíthatának — nagy része valószínűleg annak a szabad kitalálásai, aki oly ötletesen állította össze ezt az ábécét; 51. l.: a türk ábécé három magánhangzójának betűi közös terv alapján, közvetlen előképek nélkül készültek, mégpedig talán szabad kitalálás eredményei, máshol is említi még ezt, pl. 28., 50. l. stb.), azután meg NÉMETH többször idézett kiváló tanulmányának egyes részeire (NyK. 45. — 1917. évf. 25. l.: a türk ábécé készítője rendkívüli önállósággal járt el. Kétségtelen, hogy egész sereg jegyet teljesen szabadon talált ki. Az *r*, *l*, *b*, *d*, *t*, stb. hangok számára külön mélyhangú *s* külön magashangú szavakban alkalmazható jegyeket, — minthogy előképében: az aramaeus írásban nem voltak meg — neki magának kellett kieszelnie; 32. l.: a magyar ábécében a XVI. században az *i*—*j* hangok megkülönböztetése végett kissé módosították a régiebb jelet; 33—34. l.: a magyar és a jenisszeji ábécé némely betűi lényeges vonásokban még megegyeznek ugyan; de kissé már eltérnek egymástól, mégpedig úgy, hogy az egyszerűbb rovásjegyek kevésbé alakulnak át, a bonyolultabbak ellenben gyorsabban megváltoznak; 36—38. és 42. l.: a magyar ábécé az új hazában több idegen jegy kölcsönvételével bővült ki, mert a türk ábécében erre nem volt hang, tehát jegy sem; továbbá 38—42. l.: hol ismételtlen hangsúlyozza, hogy az egyes jelek az idők folyamán feltétlenül bizonyos változásokon mentek keresztül. Fentli soraimban, azt hiszem, eléggé megindokoltam, hogy szükséges volt a *d* régi jegyét megváltoztatni s elegendő érveléssel támasztottam alá azt is, hogy miért kell éppen ezt a *d* megváltoztatott alakjának tekintenünk? — A szóbanforgó jegyben feltételezett változás egyébként semmiesetre sem nagyobb, mint amennyit NÉMETH is megenged, pl. a görög és magyar *l*, továbbá a türk és magyar *p*, stb. azonosításánál (NyK. 45. — 1917. évf. 30—31. és 36. l.; MRI. 28—29. l.). — Megjegyzem befejezésül, hogy az írásban megnyilvánuló hanyagságot vagy a hiányos műveltség miatt nem következtes és jó helyesírást, amelyeket pedig RADLOFF (ATIM. 300. l.) és THOMSEN (IdO. 8. l.) egyaránt ismételtlen hangoztatnak, a fentli tárgyalásomban egyáltalán nem tekintettem olyan-
nak, mint amivel kellően megindokolhattam volna az alakváltozást. Végül pedig, *alapjában véve, nem is szabad feltételeznünk azt, hogy ez az írás változatlanul maradt meg évszázadokon keresztül, hiszen nincs egyetlen egy olyan írás sem, amelyik hosszabb vagy rövidebb időközökben többé-kevésbé meg ne változott volna!*

kilenc rovásjegysoros betűalak összeállítása mutatják, ez még mindig nem volt elegendő a szabatos megkülönböztetéshez és evégett utóbb másban is változtattak még a jegy alakján. Lakatos az ábécéjében, az említett betűalak összeállítás szerzője meg az összeállítása Telegdi-féle s udvarhelyi eredetűnek jelzett soraiban ugyanis a **d** rovásjegye jelül a mostani **f** betűnkkel tökéletesen megegyező jelet rajzolt be (baö. 24.), sőt mi több, az Anonymus-féle változatba **f**-t (baö. 25.). Majdnem szakasztott olyant, mint Rétyi Péter, továbbá Lakatos István a mássalhangzók csoportjába!

Az utóbbi változatok lényegileg azonosak a mi kérdéses jegyünkkel. Ezeknek is van függőleges szára, derékon keresztvező **s** a felső véghez csatlakozó egy-egy vonalkája. Eltérnek azonban a mienktől abban, hogy az utóbbi vonalka nem szögben törik meg, hanem ívben folytatódik, mégpedig nem balfelé, hanem jobbra. Minden kétséget kizáróan tehát nem azonosíthatjuk a két jegyalakot, de viszont, ha tekintjük azt, hogy az egyik csoport a latin íráshoz szokott kézvezetés és esetleg latin betű hatása alatt módosult, illetve lett kerekdedebbé, a felirat pedig sokkal jobban megőrizte a rovás vágó jellegének inkább megfelelő egyenes és szögletes vonalvezetést, továbbá, hogy nemcsak — mint NÉMETH²⁴ is

²⁴ Ny. K. 45. — 1917. évf. 30–32. l. — Aki megnézi THOMSEN összehasonlító táblázatát (IdO. 9. l.), az már rövid vizsgálódás után is megfigyelheti azt, hogy az orkoni feliratok ábécéjének egyes jegyei (**a**; az **y**-t illetve az **o**-t vagy **u**-t ugrató **g**; a **j**, **i**, **u**) tulajdonképpen nem mások, mint a jenísszeji megfelelőik megfordított alakjai. Megfordított betűk — RADLOFF szövegközlése szerint (sajnos sem a finn expedíció eredeti kiadása, sem pedig a RADLOFF-féle Atlas der Altertümer Mongolei, St. Petersburg 1892. nem áll rendelkezésemre!) — mindössze a Csakul (az Ulug-kem mellékvize) melletti V. és VI. sz. feliratokban (ATIM. 322–323. l.), továbbá a Kemcsik-folyó felett kimagasló Kaja-Basy oldalán megőrződött sziklafeliratban (ATIM. 325–326. l. vannak, mégpedig úgy, hogy amíg a legelsőnek említett felirat öt sorából az utolsó kettő szabályosan jobbról-balra haladólag íródott, addig a három első sorban ezzel ellenkezőleg nemcsak a szavak sorrendje irányul balról-jobbra, hanem az egyes betűk alakjai is következetesen átfordítottak! A második feliratnak mindhárom sorát az utóbbi rendellenes irányítással vésték. A legutolsónál végül a kibetűzhető hét sorból az 1., 2. és 5. sorok (RADLOFF tévesen az első öt sort írja ilyennek) mennek így balról-jobbra, míg a többiek mind rendezen, jobbról-balra haladólag véstettek. A betűk megfordítása, ha nem is közönséges szokás, de mégis megvan a türk anyáábécében is. Az egyes szavakban netán egyenként előforduló megfordított jegyeket még magyarázhatjuk a feliratok készítőinek a hanyagságával (a hanyagságot illetőleg l. RADLOFF: ATIM. 303. l.; THOMSEN: IdO. 8. l.), a most idézett részleteket azonban terjedelmes voltak következtében aligha. Talán esetleg a felirat készítőjének balkezes (v. ö. 14. jzt.-ben elmondottakkal) voltában lehetjük fel e rendellenesség nyíltját, bár ennek ellene mond, hogy a sorok ilyen rendellenesen való vezetése az idézett feliratokban nem mindvégig egységes. Nem lehetetlen az sem, hogy esetleg vesszőre — kigyózőan — felrótt minta után faragták kőbe s ez a körülmény okozta

ismételten megjegyzé — magának az anyairásnak, a jenisszeji türk írásnak emlékeiben is, ha nem is teljesen szabályszerű, de egészen közönséges az egyes rovásjegyeknek hol jobbra, hol balra fordítása, hanem előfordul még a mi rovásírásos emlékeinken is, pl. Keteji Székel Tamásnál, sőt Mátyás mesterék 1501-i feliratában is, akkor nem tartjuk valószínűtlennek, sőt egészen elfogadhatónak kell vélnünk e jegy d voltát, kivált, ha az előbbieken kívül még más egyéb igen jelentős körülmények is támogatják véleményemet.

Azt, hogy a kérdéses rovásjegy csúcsához vezetett vízszintes vonalka — mert ne feledjük, eddigi tudásunk szerint ez az alak ebben a feliratban fordul elő legelőször — valóban magának MUSNAI-nak a találmánya-e s valóban a d-nek az i-től való megkülönböztetése miatt alkalmazta-e, azt ma lehetetlen megmondanunk. Anélkül azonban, hogy a vitát eldönthetnők, két körülményre mégis okvetlenül figyelmeztetnem kell.

6g. Az első az, hogy igen könnyen megeshetik, hogy ennek a felső vízszintesnek, amely tulajdonképpen az egész galibát okozá, a rovásjegy betű- s hangértékének megállapításánál valójában semmi szerepe sincs, azaz jegyünk attól még éppen úgy lehet magános d, mint újabb alakú magános i! Ha ugyanis figyelmesen végignézzük az összes rovásjegyeket, azt vesszük észre, hogy közöttük nincs egyetlen egy sem, amelyik vonalainak végződéseit MUSNAI nem a fennebb már említett vonalvégetlezáró merőlegesekkel zárta volna le, sőt megtette azt, hogy a szövegében előforduló három s (baö. 26.) rovásjegynél nem csupán a végeket látta el ilyenekkel, hanem a csúcsaiból következetesen mindig egy-egy jobbra haladó vízszintes vonalkát húzott, amelyeknek valójában semmi közük sincs a rovásjegyhez, nem tartoznak hozzá s amelyeket talán leghelyesebb a festő játszi kedvének, díszíteni-cifrázni akaró szeszélyének tulajdonítanunk. Tekintve, hogy az s-nek (baö. 26.) ez a felső csúcsból induló szakállkája (baö. 27.) sehol máshol nem fordul elő²⁵ s mivel itt nem oldható fel semmiféle jegyösszevonás gyanánt sem, magától értetődik, csakis MUSNAI toldásának-változtatásának kell tekinte-

a sorok irányának megváltozását, ámde teljes határozottsággal ezt sem tehetni fel, mivel az egyes sorok irányváltozása nem olyan sorrendben történik, mint ahogy egy bistrophedontól elvártnók és amellét az egyes jegyek csupán megfordítottak, nem egyszersmind felfordítottak is, amit pedig szintén elvárnánk, ha bistrophedon szolgálai másolását tesszük fel.

²⁵ A rovásnaptárba (MARSIGLI-kézirata 677. l.) felrótt Simon nevet kivéve. De ennél az s-nek a csúcsához szabályosan a baloldaltól vezetett vízszintes egyeneske szabatosan a megkívánt *si* egyberovást adja ki, a mi feliratunkban azonban szó sem lehet erről az összevonásról,

nünk ezt a szakállkát és ennek az önkényes átalakításnak az alapján meg egész nyugodtan feltehetjük, hogy a vitatott *d* vagy *i* felső szakálla szintén az ő játszi szeszélyének eredménye, azaz MUSNAI ezt nem azzal a határozott szándékkal alkalmazta, hogy a *d*-t megkülönböztesse a vele akkorra már alakilag azonosult *i*-től.

6h. A másik körülmény, amelyre még figyelmeztetnem kell az olvasót, az, hogy igen könnyen megeshet, hogy a *d*-nek ez a módosított alakja mégsem véletlen, önkényes változtatás, hanem szándékos, tervszerű átalakítás emléke. Ha ugyanis a már többször említett Teleki-könyvtárbeli kilenc rovásjegysoros betűalak egybefoglalásba (MRHE. 114. l.: 11. oszlop 5. sora) összehasonlításul pótlólag beillesztett „orosz“ betűsort is megnézzük, azt találjuk, hogy annak a *d* betűje majdnem szakasztott ugyanolyan alakú: *baö. 28.*, mint MUSNAI-nak most szóbanforgó rovásjegye! Mindössze csupán abban térnek el egymástól, hogy ennek az „orosz“ *d*-nek a függőleges szára rövidebb, a betű tehát zömökebb, továbbá, hogy a függőleges szár felső végéhez baloldaltól csatlakozó vonalka nem egyenes, hanem homorúan ívelt!

Ez az egyezés rendkívül szembetűnő. Nemcsak az alak talál, hanem a hangérték is. Az alakbeli kis eltérésektől az azonosításnál teljesen eltekinthetünk, mert jogosan gondolhatunk arra, hogy MUSNAI — ha onnan kölcsönözte ezt a betűalakot — az „orosz“ betű ívelt vonalát a mi betűrovásunk gyakorlatának megfelelőbb egyenessel cserélte fel. Alább (18. §) majd meggyőződünk arról, hogy MUSNAI a korabeli írott emlékek tollvezetésétől eltérően, ha egyben-másban változtatott is a betűk alakjain, azért mégis csak sokkal szigorúbban ragaszkodott a rovásjegyek eredetibb egyenes és merev jellegéhez, mint amazok.

Most azonban nem ennek a megvitatása a lényeges. Másért jelentős reánk a betűknek ez az alaki *s* hangbeli azonossága. Azért, mert ebből önként adódik az a következtetés, hogy Musnai bizonyára az „orosz“ ábécében látott *d* betűalakot kölcsönözte²⁶, illetve a *d* hangnak az „orosz“ ábécéből megismert jegye adhatta neki azt az ötletet, hogy a *d* és *i* hangoknak immár mondhatni teljesen azonosult jegyeit szétválassza, megkülönböztesse azáltal, hogy a rovás-

²⁶ A kölcsönzés feltevése nem már eleve elvetendő gondolat, hiszen — amint NÉMETH kimutatta, rovásírásunkban nem ez volna az első kölcsönzés. Görögből vették át a türk nyelvben meg nem volt *f* és *h* hangok jegyeit, továbbá valószínűleg az *l* jegyét is (Nyk. 45—1917. évf. 36. l.: MRI. 29. l.), azután meg a *glagolita* ábécéből az *e* *s* az *o* jegyeit (Nyk. 45.—1917. évf. 36—38. l.; MRI. 30—31. l.). — Görögből szokták származtatni az *a* jegyét is, utóbbit azonban nem tartom teljesen bizonyosnak (v. ö. 78. jzt.).

írás *d* jegyét az „orosz“ mintájára azzal az elég szem-
betűnően megkülönböztető kis felső szakállkával
látta el.

Véleményem szerint semmi különösebb merészség sem kell ennek
a feltételezéséhez. Már dolgozatom elején fölhívtam a figyelmet arra, hogy
MUSNAI GYÖRGY a mennyezetre nemcsak magyar és latin szöveget fes-
tett fel rovásjegyekkel, hanem latint is, kisbetűs barátírással és latin
betűkkel is (az évszámot és az építés emlékét megörökítő hosszú felirat,
MRHE. 118. l.), még hozzá ügyesen: majdnem minden helyesírási hiba
nélkül. A legnagyobb lelki nyugalommal feltehetjük tehát róla, hogy az
előbbieken kívül negyediknek valahol — bolyongásai közben — ezeket
is látta, megismerte. Nem szabad megütköznünk ezen: a festők vándor-
lása eléggé megszokott volt és mert — amint nemsokára meglátjuk —
MUSNAI nem egyszerű kézműves volt, hanem felsőbb iskolába is járt.
Olyan ember volt, akiről, ha nem is tudom beigazolni azt, hogy el is
végezte az akadémiát és azzal egyidejűleg oklevelet is szerzett volna,
mégis bizonyos, hogy az átlagos iparosoknál tanultabb ember volt, aki
— hozzávéve még azt, hogy az ismeretek szerzésére bármikor kész
székelyek sorából származott, — bizonyára élete későbbi éveiben sem
riadt vissza tudásának gyarapításától, ha alkalma adódott reá.

A feltételezett kölcsönzés ideje fejtegetésünket illetőleg most lényeg-
telen: csak az bizonyos, hogy, ha helyesen tételeztem fel a kölcsönzést,
akkor MUSNAInak még 1668. előtt, az énlaki mennyezet elkészítését meg-
előzőleg meg kellett ismerkednie az „orosz“ írással is. Sokkal jelentősebb
volna azt tudnunk, hogy *hol* tanulta meg az utóbbit? Sajnos, erre vonat-
kozólag minden kutatásom meddő maradt. LESKIEN A.²⁷ nyelvtanában
úgy a glagolita, mint a cirill ábécében egészen más alakúak a *d* hang
betűi, sőt nála még ehhez hasonló alakú betű sincs, amely más hang
jelölésére szolgálna.

Egyedül a szerb ábécében²⁸ találtam olyan alakot: *baö. 29. = kis
gy* (német átírása *d'*), amelyet még eléggé összevethetünk MUSNAI kér-
déses jegyével. Megvan benne a függőleges szár, az azt a felső harmad-
ban keresztező, továbbá a csúcshoz baloldaltól húzott vízszintes. Ertér
azonban abban, hogy a jobboldalon alól nyitott ívelt vonal csatlakozik
még a függőleges szárhoz. A porosz utasításban levő példa ezenkívül
abban is különbözik, hogy a függőleges csúcsánál levő vízszintes nem-

²⁷ Grammatik der albulgarischen Sprache. (Heidelberg, 1909.) XXVIII—XXIX. t.

²⁸ *Pusztai Ferenc*: Nyomdászati enciklopédia. (Budapest, 1902.) 412. l.; *Instruk-
tionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken*. (Manuldruck.
Berlin, 1923.) 143. l.

hogy alaki szemszögből nézve látszólag ez az egyedüli helyes értelmezés, mégse valószínű egyrészt azért, mivel Musnai sehol se vont össze jegyeket, másrészt azért, mert amikor magyarázóí így olvasták, akkor erőszakosan meg kellett változtatniok a többi rovásjegyek igazi jelentését, hogy értelmes magyarázatot hozhassanak ki (főleg DÉSY és SEBESTYÉN, l. 16. jzt. és 15. §).

A d-vel való azonosítás (6c., 6f. §) maradt legutoljára. Tekintve, hogy a d-nek ezzel tökéletesen megegyező s egykorú rovásjegy alakját nem ismerjük, ezt az azonosítást se szegezhetjük le határozottan. Nem mondhatom ki feltétlen azonosságukat, mert, ha már a többieknél mindig szigorúan ragaszkodtam a rovásírásos emlékekből megállapítható (legalább is a megfelelő időben szabályos) alakokhoz, itt se járhattam el másképpen. Következetlenség lett volna másként cselekednem, noha más kutatók általában még megengedhetőnek tartottak ekkora változtatást. Mivel azonban a felső vízszintes szakállka esetleg Musnai játszi kedvéből került oda, azaz lehet Szamosközy- vagy Kájoni-féle magános d is, mivel pedig továbbá a Rétyi Péter-féle d (baö. 25a.) csupán három évvel fiatalabb Musnai feliratánál és a Rétyi Péternél már meglevő — s csak éppen a felső vonal lekerekítésében, meg az ellenkező oldalra való fordítottságában eltérő — hasonló jegy innen kezdve majdnem időmegszakítás nélkül követhető Lakatoson (1702.) át a Teleki-könyvtárbeli betűalak összehasonlítás (1751.) hasonló változatáig és ez összehasonlítás szerzője az egyik közeli változatot éppen udvarhelyszéki eredetűnek megjelölt rovásjegysorból meríté, lehetetlen más egyebet mondunk, mint, hogy ennek a jegynek mégis csak tisztán d hangértékűnek kell lennie. Minden nyom idevezet, néhány pedig megmutatta azt az útát és lehetőséget is: hogyan és mikor keletkezhetett a d rovásjegynek ez az alakja s miért lett éppen ilyenné?

II.

8. Szóbanforgó legutolsó rovásjegycsoportunkból — felirattani alapon — tehát mindössze a végső három jegy hangértékét tisztázhattam feltétlen biztossággal. A legelső jegyét nem dönthettem el véglegesen. Megokolni azonban megokoltam ennél is, hogy az egyes régebbi magyarázatok miért lehetetlenek, illetve kevésbé elfogadhatóak, végül pedig melyik a legvalószínűbb közülök.

Ámde, ha nem is bírtam tökéletes biztossággal megoldani a legutóbbi jegy rejtélyét, a többi jegyek értékének határozott megállapításával mégis csak csökkenthettem az eddigi megfejtések mennyiségét. Meg-

csak foglalkozást jelent, hanem tulajdonnévként is használatos, sőt tudásom szerint a székelységnél elég gyakoriak az *-akó* vagy legalább is nagyon hasonló végződésű családnevek⁸⁰ és végül pedig, mivel előző nyomozásaim azt eredményezték, hogy Györgyünket nem helyezhetjük el a MUSNAI-családok⁸¹ tagjai között — a MUSNAI név vajjon nem egy-

⁸⁰ Így a BAKÓN kívül CZAKÓ, FAKÓ, JAKÓ, LAKÓ, TAKÓ, ZSAKÓ, továbbá pl. BACZÓ, BAK, BAKA, BOKA, CSATÓ, DARKÓ, JANKÓ, KACZÓ, KADÓ, KANDÓ, stb., vagy pl. az 1599—1601. években annyit szerepelt MAKÓ, melyek — mondjuk — részben szintén csak aránylag kis változtatással volnának beilleszthetők ebbe a rovsjegycsoportba.

⁸¹ NAGY IVÁN (Magyarország családai. VII. köt. 582. l., utána KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. VII. köt. 300. l.) említi ugyan a DÉCSFALVI MUSNAY családot, ámde csak egyes XIX. szd. elejei tagjairól tud, azok is Küküllő-, Alsóféhér- meg Krassószörény megyékben éltek. Alsóféhérben már korábban ott élt a család. HERMÁNYI DIENES JÓZSEF: Nagyenyedi Heraklitos és Demokritos-a (az Erd. Nemz. Múz. Kézirattárában, KELEMEN LAJOS levéltáros úr szíveskedett figyelmeztetni reá) már a XVIII. század elején élt egyik nagyenyedi református pap tegjükről is adomázik. Minthogy Décsfalva közvetlen szomszédja Muzsnának, bizonyos, hogy a család ebből a Muzsnából sarjadt ki. Sajnos azonban, nem találtam róluk régebbi adatokat. Egyedül KEMPELEN említi címerpecsétüket a Teleki-levéltárból, továbbá, hogy MUSNAYnak címeres levele 1669-ben kelt (301. l.). Ámde mivel BIAS ISTVÁN és PÁLMAY JÓZSEF (A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban levő címerpecsétek. 45. l.) a Szászfülpösön lakó MUSNAY B. PÁL 1699-i címerpecsétjét említik, nyilvánvaló, hogy ez eredetileg másnevű család volt, amely csak utóbb hagyá el a B. családnévét; mivel továbbá az 1699-i címerről szóló adatát nem az előbbieknél közli, hanem attól teljesen külön és függetlenül, csak azt következtethetem, hogy az említett címerlevél — feltéve, hogy nem az előbbi címerpecsét téves megisméttlése — nem a DÉCSFALVI MUSNAYaké volt, vagyis egyik adat sem olyan, hogy azokat szorosabban hozzáfűzhetnők a mi MUSNAIinkhoz. Voltak ezen kívül még más MUSNAIak is. Így THALY KALMÁN (Századok. 5.—1871. évf. 584. l. és Turul. 2.—1884. évf. 89. l.) a RAKÓCZIakkal rokonságban levő azon „nevezetes” családok között, akiknek genealogiájuk megvan az ASPREMONT—ERDŐDYek vörösvári levéltárában, a MUZSNAIakat is felsorolta, de ez a Muzsnai-család — az előkelő rokonságból ítélve — még kevésbé azonos a festőnkével. KÓVÁRY LÁSZLÓNÁL (Erdély nevezetesebb családai), PÁLMAY JÓZSEFNÉL (Udvarhely vármegye nemes családjai) egyáltalán nincsenek Muzsnaiak. A *Történelmi Tár* tárgymutatóiban az Új. f. XII.—1911. kötetből idézett MUSNAI pedig, mivel a XV. század végén és tulajdonképpen „Johannes presbyter capellanus de Mwsna”, „magister Johannes de Mwsna, (egyszer ugyan „item MWSNAY” alakban is) változatokban fordul elő, szintén nem kapcsolható össze a MUZSNAI családokkal. — DR. MUSNAI LÁSZLÓ, a Bethlen-kollégium rektor-professzora, az előbbi sorok kiszédése után szíveskedett hozzám juttatni a „Georgius Musnai” c., még meg nem jelent cikkének kéziratát. Jöindulatú figyelmét ezúton is hálásan köszönöm. Tanulmányában a családi iratok közül csak nemrég előkerült és így általam nem ismert két MUSNAI GYÖRGYöt is felemlít. Az egyik, a harasztkereki kis birtokán élő, vak MUSNAI GYÖRGY DEÁK, aki az 1755-i adás-vételi szerződésben is használja az utóbbi jelzőt, a XVIII. század derekán élt, tehát *semmiesetre sem azonosítható a festő Györggyel*. A másik ellenben a KIS PÉTER UNOKAJA, JÁNOS FIA KIS GYÖRGY, tekintve, hogy a család egyes tagjai a XVIII. század utolsó negyedében elhagyják eredeti KIS családnévüket és helyette a MUSNAI nevet használják, már komolyabban számba jöhetne. Mivel

Kérdésünk nagyon jogos azért, mert a felirat GEORGIUS MUSNAI ?AKÓ alakban őrizte meg a nevet, már pedig, ha az abban az időben általánosan divott szokás szerint írta volna azt, akkor vagy GEORGIUS ?AKÓ DE MUSNANAK vagy MUSNAI ?AKÓ GYÖRGYNEK kellett volna leírnia.

A nevek feliratbeli sorrendje tehát látszólag szavunk családnév voltát ellenzi. Ámde bizonyító erővel mégsem bír ez a sorrend, mert, noha ez vala az általánosan követett szokás, mégsem volt kötelező s alóla meglehetősen nagyszámú kivétel, illetve eltérés van, különösen az egyebekben is többé-kevésbé ingadozó írásmódú vidéki írásokban, amelyek valójában csak ritkán követik a fennebbi hivatalos írásgyakorlatot (v. ö. *Székely Oklevéltár* — SzO. — IV. köt. 81., 82., 116., 121., 135., 241., 291. l.; V. köt. 129., 137., 140., 141. l.; VI. köt. 18., 65., 251., 281. l., stb.). Így pl. — hogy korban és helyben ne távoleső példákat soroljak fel — BÖLÖNI DAMOKOS GYÖRGY Kőkösön 1666. január 26-án kelt bizonyáglevelében előbb így írja nevét, utóbb meg GEORGIUS DAMOKOS BÖLÖNINEK (SzO. IV. köt. 304. l.); amíg Marosvásárhely egyik esküdt jegyzője 1629. május 6-án IOANNES KIS LITERATINAK írja nevét, (SzO. VI. köt. 88. l.), addig ugyanennek a városnak ama másik esküdt jegyzője, ki az odavaló kovácsok számára 1641. február 28-án kiállított céhlevélre reávezette a záradékot, az meg JOANNES LITERATUS ERSZÉNYESNEK írta magát (SzO. VI. köt. 156. l.). A hivatalos és helyes írásgyakorlattal nem egyező vidéki szokásokra talán még jellemzőbb OSZTOPÁNI PERNESZY ISTVÁN várhegyi kapitány és háromszéki királybíró 1583. február 11-i hivatalosan kiállított levele (SzO. IV. köt. 82—83. l.), melyben STEPHANUS PERNECHÿ alakban írta alá okmányt, de a bevezető sorokban mégis „ËN PERNECZÿ ISTVÁN OSZTOPÁNÿ“ változatot használt, továbbá ugyanabban a rövid oklevélben, hol JANKÓ FERENCNÉ, BESENYEI ANNA asszonyról, hol pedig JANKÓ FERENCNÉ ANNA asszony BESENYEIRŐL beszél. A legtalálhatóbb és egyszersmind tökéletesen megegyező példát azonban abban az 1637. május 11-én kelt oklevélben találjuk, amelyben „VERES ISTVAN ugian Kuokuolluo varmegieiben nagj Teremi Schola mester,“ mint második fogott bíró, az irat elején még ebben az alakban használta s a végén meg STEPHANUS VERES DE ÁRKOSNAK írta alá nevét, de amely utóbbi aláírása melletti címeres pecsétjén már S(tephanus) A(rkosi) V(eres) a nevek sorrendje!^{39a}

A felsorolt példák elegendők ahhoz, hogy a neveknek a feliratbeli sorrendjét ne tekinthessük olyan érvnek, amely az említett szó családnév

^{39a} A BRANYICSKAI BÁRÓ JÓSIKA-család magyarfenesi ágának az Erdélyi Nemzeti Múzeumban letett levéltárának 1631—1640-i csomójában.

Így jutottam el a fenti eredményhez. Nézzünk utána: valóban előfordul ez a családnév Muzsnán a XVII. században?

11. BALÁZS ANDRÁS unitárius esperes úr szívességéből 1933. nyarán hosszabb ideig tanyázhattam Székelyderzszen, hogy az általa talált rovásírásos téglát és az azzal összefüggő kérdéseket apróra megvizsgáljam. Természetesen közben a szomszédos Muzsnára is átrándultam, hátha találok ott adatokat az énlaki egyházmennyezet festőjéről. Sajnos azonban hiába: szülőfalúja semmit sem őrzött meg talán leghíresebb fia múltjából.³⁶

Noha ott semmi sem maradt fenn számunkra, mégis rendkívül megkönnyíti ezirányú vizsgálódásainkat az a szerencsés körülmény, hogy Muzsna XVII. századbéli lakóiról elég jelentékeny számú: kilenc hivatalos névsor került ki a pusztulást és pedig az 1602., 1604., 1627., 1637., 1642., 1672., 1680., 1683. és 1684. esztendőkről. Igaz ugyan, hogy a hivatalos névsorok sorozata a század derekán megszakad egy emberöltőre, de azért, azt hiszem, mégis elég nyugodtan használhatjuk ítéletmondásunk alapjául. A régebbiek, mint inkább katonai jellegű összeírások, általában kevesebb nevet tartalmaznak, mert azokba csupán a hadköteleseket vették fel. Hasonlóan nem teljes az 1642-i névjegyzék sem, mert ebbe meg csak az unitárius atyafiakat írták össze. A későbbiek ellenben, tekintve, hogy adómegállapítás végett készültek, feltétlenül sokkal teljesebb névsorokat tartalmaznak. Az esetleges következtetéseknél tehát nem szabad figyelmen kívül hagynunk az utóbbi körülményeket sem.

Annál nyugodtabban használhatjuk fel az előbbieket ítéletmondásunk alapjául még az említett századközepetáji emberöltőnyi hézag ellenére is, mivel az előbb felsorolt hivatalos jellegű névsorok mellett maradtak fenn magánjellegűek is: a KORNIS-, utóbb a RHÉDEY-család muzsnai jobbágyainak jegyzékei (XVII. század eleje, 1644., 1659., 1660., 1663., 1675., 1689.), amelyek — jöllehet maguktól értetődőleg sokkal kevesebb nevet őriztek meg — mégsem mellőzhetők a következtetések levonásánál, kivált, ha azt vesszük észre, hogy javarészüik éppen a hivatalos összeírások hézagait tölti ki.³⁷

³⁶ PÉTER SÁNDOR nyug. muzsnai lelkésznek „A székelymuzsnai unitárius egyházközség rövid története” c. összefoglalása (KM. 67. — 1935. évf. 201–220. l.) a legjobb bizonyíték erre, mert bizony az énlaki festett mennyezet készítésén kívül semmit nem mondhat róla (203. l.).

³⁷ Lehetséges, hogy abban az 1567-i s a XVII. század második évtizedéből származó összeírásban, valamint az 1591-i beiktatásnál jelenvoltak névsorában, amelyeket GRÓF LAZÁR MIKLÓS (Századok. 2. — 1868. évf. 673. l.) említ, szintén szerepelnek muzsnai lakosok névszerint. Sajnos azonban nem győződhetem meg: valóban így van-e?

KELEMEN LAJOS a felirat közlésekor nem oldotta fel a felirat rövidítéseit, így a MUSNAI név előtti *D.* betűt sem. PALFFI azonban határozottan kimondja, hogy ez a *D domini*-re egészítendő ki s nem *Dakó*-nak. Emiatt aztán nem is dönthette el, amit pedig legjobban szeretett volna tudni: a feltételezett második név JAKÓ⁸⁵ volt-e vagy pedig DAKÓ?

A rövidítés kiegészítését illetőleg, ha a felirat kezdetét vesszük, akkor az első pillanatban — feltétlenül igaz — teljesen kifogástalannak látszik a *per manus domini Georgii Musnai pingebatur* kiegészítés, amint-hogy pl. a szószék 1613-i feliratainak összes nevei előtt szereplő *D*-ket valóban csakis így egészíthetjük ki. De, ha jobban utána gondolunk, nagyon szemünkbe tűnik, hogy az ugyanebben a feliratban a beszoigáló lelkész, SZAKÁTS BALINT (?) neve előtt nincs ott a *D(ominus)*, sőt az 1664-i első feliraton („*Hic chorus... renovatus impensis GEORGII SZAKÁTS A. D. 1644.*”) még az újjáépítés — és így tehát a festés költségeit szintén (!) — fizető SZAKÁTS GYÖRGY neve előtről is hiányzik a *D(ominus)*, holott, ha valakinek a neve elé ki kellett volna tennie, elsősorban ez elé kellett volna odafestenie! *Tekintve most már, hogy a nyelv (névsorrendi) hiba nem akkora vétek, mint a legegység udvariasság teljes hiánya, azt hiszem, akkor maradunk meg a helyes ösvényen, ha a Musnai György neve előtti ,D'-t nem ,dominus'-nak egészítjük ki, hanem családneve első betűjének tekintjük és ezzel, ha nem is feltétlenül döntő bizonyítékot, de — tekintve, hogy a ,d' nemcsak benne van a kiegészítésnél számbajöhető betűk sorában, hanem éppen a legvalószínűbb még azok között is — mégis rendkívül nyomós útbaigazítást nyertünk a név végleges kiegészítését illetőleg: a festő családneve tehát a legnagyobb valószínűség szerint *Dakó* volt, a teljes neve pedig *musnai Dakó György*.*

Nyomatékosan hangsúlyozom: az egyes rovásjegyek alakjainak magyarázatánál sehol semmiféle önkényes változtatást: átalakítást, toldást sem engedtem meg, holott az eddigi magyarázók majdnem kivétel nélkül mind több-kevesebb önkényességgel erőszakolták ki megfejtésüket. Gondosan elemezve mutattam ki, hogy az egyes jegyeknek mi az egyedüli elfogadható szabatos átírása, illetve ahol nem biztos az olvasás, miért, miféle olvasási lehetőségekkel számolhatunk.

⁸⁵ A JAKÓ családnevet illetőleg meg kell jegyezni, hogy Udvarhelyszéken az említett kiadatlan 1627-, 1637-, 1672-, 1680-, 1683-i s 1684-i összeírásokban *egyedül 1680-ban Hermányban találtam meg*. Hozzá hasonló nevek még: 1627-ben Zetelakán és Kápolnás... faluban JAKÓCZ; 1680-ban Zetelakán JAKÓCZ, Homoródkeményfalván JAKOS, Farcádon JASO (utóbbi valószínűleg tévedés JÓSA helyett, ilyen ugyanis több van); 1683-ban Zetelakán JAKOCZ. Udvarhelyszéken tehát egyáltalán nem olyan gyakori ez a név és előfordulásai sem olyanok, hogy a legcsekélyebb lehetőséget is nyújtanak a MUSNAI GYÖRGY nevével való összekapcsolásra.

Így jutottam el a fenti eredményhez. Nézzünk utána: valóban előfordul ez a családnév Muzsnán a XVII. században?

11. BALÁZS ANDRÁS unitárius esperes úr szívességéből 1933. nyarán hosszabb ideig tanyázhattam Székelyderzszen, hogy az általa talált rovásírásos téglát és az azzal összefüggő kérdéseket apróra megvizsgáljam. Természetesen közben a szomszédos Muzsnára is átrándultam, hátha találok ott adatokat az énlaki egyházmennyezet festőjéről. Sajnos azonban hiába: szülőfaluja semmit sem őrzött meg talán leghíresebb fia múltjából.³⁶

Noha ott semmi sem maradt fenn számunkra, mégis rendkívül megkönnyíti ezirányú vizsgálódásainkat az a szerencsés körülmény, hogy Muzsna XVII. századbeli lakóiról elég jelentékeny számú: kilenc hivatalos névsor került ki a pusztulást és pedig az 1602., 1604., 1627., 1637., 1642., 1672., 1680., 1683. és 1684. esztendőkről. Igaz ugyan, hogy a hivatalos névsorok sorozata a század derekán megszakad egy emberöltőre, de azért, azt hiszem, mégis elég nyugodtan használhatjuk ítéletmondásunk alapjául. A régebbiek, mint inkább katonai jellegű összeírások, általában kevesebb nevet tartalmaznak, mert azokba csupán a hadköteleseket vették fel. Hasonlóan nem teljes az 1642-i névjegyzék sem, mert ebbe meg csak az unitárius atyafiakat írták össze. A későbbiek ellenben, tekintve, hogy adómegállapítás végett készültek, feltétlenül sokkal teljesebb névsorokat tartalmaznak. Az esetleges következtetéseknél tehát nem szabad figyelmen kívül hagynunk az utóbbi körülményeket sem.

Annál nyugodtabban használhatjuk fel az előbbieket ítéletmondásunk alapjául még az említett századközepetáji emberöltőnyi hézag ellenére is, mivel az előbb felsorolt hivatalos jellegű névsorok mellett maradtak fenn magánjellegűek is: a KORNIS-, utóbb a RHÉDEY-család muzsnai jobbágyainak jegyzékei (XVII. század eleje, 1644., 1659., 1660., 1663., 1675., 1689.), amelyek — jóllehet maguktól értetődőleg sokkal kevesebb nevet őriztek meg — mégsem mellőzhetők a következtetések levonásánál, kivált, ha azt vesszük észre, hogy javarészüket éppen a hivatalos összeírások hézagait tölti ki.³⁷

³⁶ PÉTER SÁNDOR nyug. muzsnai lelkésznek „A székelymuzsnai unitárius egyházközség rövid története” c. összefoglalása (KM. 67. — 1935. évf. 201–220. l.) a legjobb bizonyíték erre, mert bizony az énlaki festett mennyezet készítésén kívül semmit nem mondhat róla (203. l.).

³⁷ Lehetséges, hogy abban az 1567-i s a XVII. század második évtizedéből származó összeírásban, valamint az 1591-i beiktatásnál jelenvoltak névsorában, amelyeket GRÓF LAZÁR MIKLÓS (Századok. 2. — 1868. évf. 673. l.) említ, szintén szerepelnek muzsnai lakosok névszerint. Sajnos azonban nem győződhettem meg: valóban így van-e?

Udvarhelyszék legrégebbi, az 1566. július 11. előtt készült összeírásában (SzO. II. köt. 195—206. l.) Muzsna egyáltalán nem szerepel. Ebbe ugyanis a JÁNOS ZSIGMOND hadában híven szolgált főemberek neveit jegyezték fel, ilyen pedig — amint látszik, nem volt a faluban. Abban a rendeletben (SzO. II. köt. 208—210. l.) meg, amelyben JÁNOS ZSIGMOND a hadi érdemeik jutalmául PETKI LÁSZLÓnak és MIHÁLYnak Muzsnában adományozott 44 ház jobbágy birtokba adását 1566. július 11-én megparancsolta, sajnos ezeket csak így összegezve említik meg és nem sorolják fel névszerint is az illető jobbágyokat.

A főemberek által fizetett 50 dénáros adónak valószínűleg 1576-i összeírásában (SzO. IV. köt. 42. l.) ellenben már benn van Muzsna, mégpedig PETKI MIHÁLY 20 és KORNIS FARKAS 14 forintjával.

A BASTA *rendeletére* 1602. augusztus 11-én Rudolfnak hűséget esküdöttek névsora ellenben a 42 férfi nevében már 31 családnevet őrzött meg Muzsnáról (SzO. V. köt. 294. l.) és pedig: „Múzna. Z(abados) Kis Péter, z. Olá György, Imre Pál jobbágy, Szarka Imre jobbágy, z. Pál Jakab, z. Bolyai János, z. Girko Márton, z. János Kovács, Barlok Tamás jobbágy, z. Fábián Lukács, Kis Pál jobbágy, z. Kis Imre, z. Bán Imre, z. Máté Imre, z. Szél Miklós, z. Bartos János, z. Koczj Máté, z. Csozó (Czozó) Márton, z. Krestely Márton, z. Kinda Mihály, Csozó Jakab jobbágy, z. Dénes Péter, z. Demeter Péter, z. Ádám Mihály, z. Simon Lőrinc, z. Máté György, z. Szél Jakab, z. Szende Tamás, z. Gabriel Lukács, z. Langos György, Dakó András jobbágy, z. Bán Lőrincz, z. Szakál Miklós, z. Bán András, z. Simon Imre, z. Marton Ferencz, Szász Péter jobbágy, Laios Mihály jobbágy, Kavor János jobbágy, Szarka Mihály jobbágy, Barta Márton jobbágy, z. Kovács Márton jobbágy“ (így!).

Az 1604-i katonai összeírás a nemesek és lófők között senkit sem említ ugyan, de azért a gyalog szabadosok között NAGY FERENC századnak sorában a következőket sorolja fel⁸⁸: „Musna: <absentes omnes> (ez későbbi kézzel!) dec(urio) Sos Gergelj, Adam Mihalj dar(abont), Fabian Jakob dar., Marton Tamas p., Benedek Janos, Ban Georgj dar., Bartok Georgj dar., Gabriel Jakob dar., dec. Pal Jakab, Olah Georgj, Keresztelj Bálinth, Simó Lőrincz p., Czozo Marton, Janos Kovats dar., Dijenes Peter p., Zel Bálint dar.“

Következő kisedet összeírásunk eddigelé kiadatlan. A GRÓF KORNIS-családnak az Erdélyi Nemzeti Múzeum őrzésére bízott levéltárában⁸⁹ talál-

⁸⁸ *Gen. Füz.* 10. — 1912. évf. 47. l. — SÁNDOR IMRE most idézett közlése néhány apróságban eltér az általam fenn adott névsortól. Én ugyanis az eredetiből másoltam, ő pedig az 1727-i másolatából közölte.

⁸⁹ GÁVAY-család iratai. 41. fiók. — Jóllehet ez az összeírás a Gávay-iratok között került elő, mégis — azt hiszem — tulajdonképpen a HOMORÓDSZENTPÁLI KORNISOK levelei közül való. Szabatosabb kormeghatározását tehát az utóbbi család leveleinek az adataitól remélhetjük. Nekem, sajnos, egyetlen egy olyan irat sem került a kezembe, melynek

Kouats Tamas h. b. 2, Barta Marton h. equos 2, Kinda Mihaly nihil habet, Laios Mihaly n. h., Csozo Janos b. h. 2, Dako Andras n. h., Leorintz Peterne nihil, Kis Imreh h. b. 4, Kis Pal h. b. 2, Elekes Mihaly nihil, Fulo Balasne nihil, Sarka Mihaly h. eq. 1, Dobra Istuan h. b. 2, Barlok Palne nihil, Sarka Imreh h. b. 2, Barlok Miklosne nihil, Kauor Gergely haza, Dako Janosne nihil.“

Jóllehet az 1627. évi udvarhelyszéki lustra⁴⁰ nem együtt, hanem a megfelelő csoportok szerint szétosztva adja a neveket, azért mégis csak ez szolgáltatja a leggazdagabb névsort és ez utóbbi éppen a változatos tagozottsága következtében a szokottnál jóval világosabb pillantást vetett a falú életébe. Ebben a következőket találjuk: „bírók és más esküdtek... 31. Musna. Dienes Peter, Simon Lörjncz, Dako Andras, Kinda Lukacz, Mathe Giorgj, Mathe Lukacz, Rosin Peter⁴¹. — [Nobilis nincs.] — Musna. Primipili veterani: Dienes Peter, Kocz Janos, Simon Lörjncz. Pedites pixidarii veterani: Mathe Giorgi, Mathe Lukacz, Lazlo Mihalj, Ban Giorgi, Barlok Lukacz, Kis Kovacz Janos, Nagi Kovacz Janos, Kereztelj Gergelj, Nagi Peter, Langos Mihalj, Sebestien Paal, Keresztelj Peter, Zsakal Mathe, Mathe Jacob, Rosnio Peter, Zzaz János, Kinda Lukacz, Ban Imre debilis, Josa András, Olah Mathe annor. 12, Szel Giorgi annor. 20, Szel Thamas annor. 16, Szel Balas annor. 11, Szel Miklos annor. 10. Recuperati: Zolja Peter, Szel Thamasné, Simon András g(yülés) u(tán) valok Petkj Janosné aszoniomtól; Giorke Mathe, Ban Janos, Fabjan Jacob, Mathe Thamas, Fabjan Andrasne g(yülés) u(tán) valók Biro Giorgitol; Szél Bálint fiai: Giorgi, Thamas, Balas és Miklos g(yülés) u(tán) valók Kenősi Janostól. Primip(ili) vet(erani) N. 3., ped(ites) pixid(arii) vet(erani) 24; Recuperati post conventum (t. i. Medgyesiensem)

Magyar Művészet. 10. — 1934. évf. 148. l.) csupán JANOST, FERENCET, JUDITOT, ANNÁT és MARGITOT említi gyermekeiként. Ellenben, mivel CSEFFEI BENEDEK az ugyanott örökölt sírköve szerint 1578-ban, 61 éves korában halt meg és özvegye PETKI KATALIN asszony akkor még élt, igen könnyen megeshet, hogy nem sokáig maradt özvegyi állapotában és másodsor is férjhez ment, mégpedig Kornis Farkashoz. Persze az utóbbi eshetőség csupán akkor állhat meg, ha már eleve feltesszük, hogy Petki Kata nem volt idősebb elhunyt férjénél, sőt jelentékenyen ifjabb. Mivel azonban KORNIS MIHÁLY 1576-ban már a muzsnai adó ³/₇-ét fizeti, tehát jelentékeny birtokkal rendelkezett benne s mivel ebben a kimutatásban már nincs benn PETKI LÁSZLÓ, azt hiszem, az a leghelyesebb, ha KORNIS FARKASNÉ, PETKI KATÁT nem azonosítjuk sem SZÉKELY BOLDIZSÁRNÉ (Petki Mihály testvére) PETKI KATÁVAL, sem pedig az 1578-ban megözvegyült Bálint leánya CSEFFEI BENEDEKNÉ PETKI KATÁVAL, hanem egy *harmadikat* veszünk fel, mégpedig LÁSZLÓ leányául, mert így Kornis Farkasnak 1576. előtt történt esküvőjével és Petki Lászlónak 1576. előttre feltételezhető halálával nyugodtan megmagyarázhatjuk Kornis Farkasnak Muzsnára, mégpedig éppen Petki László birtokába kerültét.

⁴⁰ Erdélyi Nemzeti Múzeum. GRÓF BÀNFFY-család levéltára. II. Rokonságok.

⁴¹ A névsor készítője elfelejtette feljegyezni, hogy ki a falú bírója? Mivel azonban a többi községeknél mindig világosan feljegyezték, hogy ki a bíró s kik az esküdtek és mivel azoknál mindenütt a bíró van a névsor élén és azután jön a hat esküdt neve: 1627-ben bizonyára DIENES PÉTER volt a muzsnai bíró, a többi hat pedig esküdt.

Miklos C. principis, Dienes Miklos Lofó, Dienes Péter Lo fő, Szarka István C. D. Apafiana, Kis Mihály C. Redei, Futo György C. Redei, Zoltáni Mihály C. D. Apafiana, Sós János C. G. Biro, Emese Máté C. Redei, Bartok Mihály C. D. Apafiana, Bartok István C. principis, Kobori Peterné C. Steph. Szalánczi, Kis Miklos C. principis, Kovács Márton C. G. Biro, Kovács István C. G. Biro, Fabián Mihály Darabont, Májlát István C. P. Ugron, Gagy Lukácsné Darabont, Bolia Mihály C. S. Szalánczi, Szakal Mihály Darabont, Dakó Ferenc C. Redei, Ádám György C. Steph. Szalánczi, Rosno Mihály Darabont, gyermek, még bért nem adott eddig, Kocz János Lo fő, Kis János minor C. principis, Szarka Balásné, C. Redei, ennek az urát ölték meg az orthodoxa religioért, Kocsis Gergely C. J. Kenosi, Kocsis Mátyásné C. J. Kenosi, Bartok Jakab C. principis, Kovács Ferencz Lo fő, Bartok Lukacs Darabont, Bán János C. G. Biro, Ban Janos minor Lo fő, Girko Mihály Darabont, Szász Péter C. S. Szalánczi, Girko Máté Darabont, Josa Ándrásné Darabont, Bartok Ferenc C. principis, Dienes Maté C. I. Daniel.“

A RHÉDEY-család jobbágyainak összeírásai nem tartalmazhatják ugyan a falú teljes névsorát, de a felsoroltakról, főleg a DAKÓkról, mégis igen becses részleteket őrizének meg.

Igy RHÉDEY JÁNOS tanácsúr homoródszentpáli birtokához tartozó jobbágyainak jegyzéke 1644. május 3-án a következőket sorolja fel: „Musna. Dako Janos eökre 4, ynó (ünő) 1, Tino 1; Fulo György fia 1, eökre 2, Tuliok 4, ynó barom 3; Dako Ferencz fia 1, eökre 4, Tuliok 2; Szarka Márton fia 1, eökre 4; Szarka Balasne fia 1, eökre 2; Kis Janos fia Gergeli hazas, Eökrök 8, ynó 2; Kis Giörgi fia 4, eökre 8, ynó 3; Zoltani Mihali fia 1, eökre 4, Tuliok 2, ynó 2; Imreh Giörgi eötse Istvan. Mihali eökrök 8, ynó 3; Dako Istvan fia 2, eökre 4, ynó 1; Lajos Janos fia 3, eökre 4, ynó 1; Lajos Istvan fia 2, eökre 4, ynó 1, Tuliok 1; Kis Mihali fia 2, eökre 4, Tuliok 4, ynó 2; Abra Istvan fia 1, eökre 2.“⁴⁴

1659. november 4-én: „Musna. Zoltan Mihaly Debilis, házas fia Mihaly, annak fia 1, boves 6; Kys Gergely fia 2, boves 6; Kys Lőrincz fia 1 Kys Pál edgyütt lakik boves 4; — Dakó János fia 2“ említdönek.⁴⁵

1659. november 5-én: „Üdvezült aszonyom anyam és ket eöczeim-mel negy reszre osztvan kws joszaghunkat jutott Redei Janos eöczemnek Homorod Sz. Pali joszaghból“: „Musna. Kis Giörgy 3 fiaival Eöröks-gestel; Dako Istvan 2 fiaival eöröksgestel; Lajos Jánosné 4 fiaival eöröksgestel, János Kolosvári diák.“⁴⁶

⁴⁴ Connumeratio Colonorum Gen. Dom. Joannis Redej . . in possessione Homorod Szentt paliensi . . . in anno 1644. 3. die Maji, 4b. lap. Magyar Nemzeti Múzeum, GRÓF RHÉDEY-levéltár.

⁴⁵ Börborítású füzet, 1650. március 20., Besztercze, a 10., a legutolsó a 11a. lapon. Magyar Nemzeti Múzeum, Gróf Rhédey-levéltár.

⁴⁶ Zöld bőrkötésű füzet 1659-ből. Az eredeti lapszámozás 24(a) lapja. Magyar Nemzeti Múzeum, GRÓF RHÉDEY-levéltár. — KÖVÁRI LÁSZLÓ (Erdély nevezetesebb családjai. 214., 215. l.) szerint RHÉDEY III. JÁNOS, a tanácsúr, 1658-ban halt meg. Jóllehet ez az adat sajtóhiba, mégis meggyökeresedett az irodalomban (NAGY IVÁN: Magyarország családai. 9. köt. 743., 748. l.; PÁLMAY JÓZSEF: Udvarhely vármegye nemes családjai. 196. l.;

1660. március 20-i RHÉDEY JÁNOS-féle jobbágyösszeírásban: „Musna. Dako Janos fia 2; Kys Andras fia 1; Szarka Mihály fia 2; Fulo Geörgjne.“⁴⁷

1663. április 28-án „második uttal jutott Redei Janos eöczémnek Homorod Sz. Pali joszaghból“: „Dako Mateh 1 fiával eörökségestől.“⁴⁸

A még hátralevő összeírások majdnem mind a török adó megállapíthatása végett készültek. Bizonyosnak kell tartanunk tehát, hogy ezek a lehető legteljesebb névsorokat őrzék meg, mert éppenúgy felvették a nemeseket, mint a nem nemeseket is.⁴⁹ Vegyük elő egyenként őket.

1672. „Musna. Mathe Imreh boves 8, Mathe György b. 4. bíró, Gyerke István b. 4, Barthos Miklós b. 4, Bán Marton b. 8, Horvath Janos b. 2, Kereszteli Gergeli b. 4, Mathe Istvan b. 2, Langas Marton b. 2, Baczo István b. 4, Simo Janos b. 6, Simo Gjörgj b. 4, Barthos Mihali b. 2, Dienes István b. 2, Dienes Gjörgj b. 2, Dienes István b. 8, Bolja Peter b. 4, Kocz János b. 4, Kocz Gergeli b. 4, Mathe Janos b. 2, Kovács Peter b. 8, Fabján Marton b. 2, Kis Mihali b. 4, Csozo Janos b. 2, Kovács Bálint b. 4, Szako János b. 4, Kis Gergeli b. 2, Kis Peter b. 6, Kis Gergeli b. 4, Kis Gergeli b. 2, Zoltani Mihali b. 2, Imreh Gjörgj b. 10, Kis Andras b. 2, Dako Janos b. 2, Kis Páll b. 8, Kis Lőrincz b. 2, Fulo Anna b. 2, Lajos István b. 4, Bolja Miklos b. 4, Bolja Sandor b. 4, Bolja Ferencz b. 4, N. Czuzo Mihali b. 2, Maylad Balas b. 4, Gaborja Mihali b. 10, Nyerges Janos b. 2, Nyerges Gjörgi b. 2, Ban Istvan b. 2, Sos Istvan b. 2, Csiki Mihali b. 2, Nagi Istvanne b. 2. Marhások: Medgyesi Mihali, Fabjan Janos, Kovács János, Dienes Miklos, Kereszteli Gjörgjne, Sera Istvan, Czozo Thamás, Asztalos István, Dako István, Bolia Miklos, Bolja János, Czozo Miháli, Maylad Balas, Szarka Istvánné, Timár János, Kiczin Miháli, Gáspár Miháli, Miklós Oláh, Vak Opra, Kálnoki István, Oláh István, Miklós olá. Nihilisek: Kovács Balasné, Vas Istvánné, Gyerko Anna, Kinda Ilona, Bolja Mihályne, Kis Janos, Barlok Miklos, Czozo Mihali, Dako Mathe, Lajos Janosne, Bolja Istvanne, Zotani Mihaline, Koczis Gergeli, Sos Jánosne, Pap Gjörgj, Cziki Jánosné, János vargáné, Mirekan Miklós.“

GYULAI RIKÁRD: *Gen. Füz.* 3. — 1903. évf. 7. 1.; KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok.* 9. köt. 116. 1.; RÉDEY ÁRMIN GRAF: *Geschichte der Familie Rédey etc.* Stettin 1866., nem tudom mint vélekedik erről, én nem juthattam hozzá), holott KOMÁROMY ANDRÁS (*Turul.* 1. — 1883. évf. 125., 135–136. 1.) helyesen adta az évszámot, sőt BEKE ANTAL (*Történelmi Tár.* 1895. év. 636. 1.) elég régen közölte özvegyének, KORNIS MARGITnak 1653. szeptember 14-én Erdőszentgyörgyön kelt levelét, amelyben GÁVAI PÉTERt értesíté férje elhunytáról és meghívá a temetésre. — E feljegyzésből világos, hogy az özvegy halt meg 1658–59-ben és nyilvánvaló az is, hogy ez az osztály csakis 1653–59. között történetett, inkább az említett időköz elején, mégpedig az özvegy és IV. Ferenc, VII. István és IV. János között. A feljegyzés még Ferentől, a kolozsi főispántól, ered.

⁴⁷ Kis barna bőrkötéses füzet, (a 45. jzt. alatti rész folytatásában) 1660. március 20. 20. 1. Magyar Nemzeti Múzeum GRÓF RHÉDEY-levéltár.

⁴⁸ A 46. jzt. alatti füzet 27. lapjáról.

⁴⁹ Mind a négy törökadó-összeírás az Erdélyi Nemzeti Múzeum „GRÓF BÀNFFY-család levéltára II. Rokonságok“-ban van.

1675. április 1. „Homorod Szent Pali Jozsaghban juxta Divisionem RHEDEI JANOS vram rezere jutott *Jobbagyoknak regestuma*“ szerint: „Musnan. Kis György; Kis Peter filii 2, boves 4; Kis Gergely filius 1, boves 4; Dako Istvan filii 3, kettei Pap, boves —; Lajos Jánosné filii 2, edgyik Col(osvári) Deák, boves 2; Dako Mathe filius 1, boves —; ... vagi: Musnan: Dako Mathe pusztaja.“⁵⁰

1680. „Musna. Mathe Imrehnek, Ban Martonnak boves 12; Simo Györgynek boves 8; Kis Peter, Kis Gergely, Zoltani Mihály, Bartos Miklos, Kovacz Peter, Simo Janos, Dénes György, Dienes István, Gaborja Mihály, Kis Pal, Lajos Istvan, Alszezi Kis Gergely, Kocz Janos-nak boves 6—6; Kis Mihaly, Mathe Istvan, Gyerko Istvan, Ban Istvan, Imreh Györgyne, Kovacz Istvan, Kresztelj Gergeljné, Langos Marton, Baczo Istvan, Bolja Ferencz, Czozo Tamás, Elekes Ferencz, Dako Janos, Crestelj Miklos, N. Bolja Miklos, K. Bolja Miklos, Sos Istvan, Nyerges Janos, Fabian Janos, Majlád Balas, Kocz Gergelj, Bolja Peter (oldalt a marhák összegezése: 100.), Fulo Janos-nak boves 4-4; Horvat Janos, Czozo Balint, Bolja Miklos, Kinda Janos, Medgyesi Andras, Nagy Peter, Kis Lőrincz, Imreh Marton, Fabian Marton, Cziki Mihaly, Nyerges György, Kis Andras, Kiczi Mihalj, Imreh Palne, Kovacz Janos-nak boves 2—2; Kis Gergely, Gaspar Mihalj, Czozo Mihalj, Bartos Miklos, Asztalos Istvan, Dienes Istvanne, Kovacz Balint, Bartos Mihaly, Crestelj Kata marhás(ak); Miklos ola, Mirkany Miklos, István olah, Jancho Janos juhos(ok); Sera Istvan, Olah Istvan, Deak Lőrincz, Szarka Istvanne, Bolja Janos, Pap György, Kovacz Janosne, Dako István nihil(isek).“

1683. „Musna. Mathe Imreh, Bán Marton, Gaborja Mihaly, Kús Gergely (habent) boves 8—8; Simo Janos, Denes György, Denes Istvan, Lajos Istvan, Bolya Peter, Zoltani Mihaly, Bartos Miklos, Sos István boves 6—6; K. Mathe Istvan, Kús Mihaly, Kús Peter, Kús Gergely, Gyierko Istvan, Bán György, Ban István, Kinda Janos, Kovats Peter, Kovats Istvan, K. Mathe Istvan, Keresztely Janos, N. Mathe Istvan, Kovats Janos, Baczo Istvan, Bolya Ferencz, Simo György boves 4—4; Czozo Tamás boves 6; Kocz Gergely, Kús Imre, Kocz Janos, Elekes Ferenc, Keresztely Miklós, Füle Janos, Maylad Balas, Fabjan Janos, Deak Marton boves 4—4; Balint Janos, Emreh Mihaly, Langos Marton, Czozó Mihaly, Dako Istvan, Medgyesi Andras, Nagy Peter, Kús Palné, N. Bolya Miklos, K. Bolya Miklos, Emreh Marton, Fabjan Marton, Nyerges Janos, Csikj Mihaly, Kitsid Mihaly, Nyerges György, Szarka Marton, Emreh Pal, Kovats Balint boves 2—2; marhások: Harmath Janos, N. Kús Gergely, Bartok Miklos, Gaspar Mihaly, Bolya Miklos, Tantzos Balint, Janko Janos, Olah Istvan, Miklós Major, Opra Istvan, Mirkan Miklos, Vak Opra, Bolya Janos, Bartos Mihalyne; semmisek: Varga György, Asztalos Istvan, Mathe Janosne, Czozo Balint, Kinda Kata, Talas Gergelyne.“

1684. „Musna. Mathe Imreh, Gaborja Mihaly (habent) boves 10—10; Ban Marton, Zotani Mihaly, Kús Gergely boves 8—8; Kús Gergely, Barthos Miklos, Kovacz Peter, Baczo Istvan, Simo Janos, Kocz Janos,

⁵⁰ Magyar Nemzeti Múzeum, GRÓF RHEDEY-család levéltára. 2a., 2b. 1.

Leorintz; Mailat (Maylad), Marton, Mathe, Medgyesi, Mirkan (Mirekan); Nagi, Nyerges; Olah, Opra; Pal, Pap, Piles; Rosno (Rosnio, Rosin); Sebestien, Sera, Simo (Simon), Sos, Zakal (Zakuli), Szako, Sarka (Szarka, Szalka?), Zaz, Zel, Szende, Zolja; Talas, Tantzos, Timár; Varga, Vas; Zoltan (Zotani, Zoltani).

A most összegezett névsorunk is csak ugyanazt mondja, mit az előbbiekből már amúgy is mindenki megláthatott: *a Musnai György családi nevéről kikövetkeztetett Dakó-család a XVII. század folyamán állandóan ott élt Muzsnán és most már, mivel nincs egyetlen egy olyan családnév [Szako (?)⁵², Baczo, Boka, Deák hasonlitanának talán még ehhez, ámde mégis egyikük sem azonosítható szavunk rovásjegyeivel] sem, amely megfelelné jegycsoportunknak, magától értetődően a lehető legvalószínűbbnek kell tartanunk azt, hogy Musnai György a musnai Dakó⁵³ családból származott, Musnai neve nem ere-*

⁵² KELEMEN LAJOS levéltáros úr is szíveskedett az 1672-i török adóösszeírásban levő SZAKO nevet összehasonlítani a jegyzék betűvezetésével, ámde írójának betűi annyira tiszták és jellegzetesek, hogy semmi másnak nem olvashatjuk. Nem lehet sem BAKÓ, sem CZAKÓ, DAKÓ vagy SZABÓ. KELEMEN LAJOS a név szokatlan volta miatt nem tartja lehetetlennek, hogy valójában a CZAKÓ névnek hibás beszédű ember által bementett avagy tévesen értett alakja. Jobban nem állapíthatjuk meg. Elsősorban azért, mert ez a név egyedül ebben az összeírásban van meg, sem előbb, sem utóbb nem, mindamellett, hogy tehető: 4 ökrös gazda vala. Minthogy nem igen tehető fel, hogy csak átmenetileg tartózkodott volna Muzsnán, bizonyára valamelyik másik név helytelenül leírt alakja. De melyik? Az összeírások szerint ugyanis a faluban az egész század alatt nem volt egyetlen BAKÓ, CZAKÓ vagy SZABÓ sem! Tehát csakis Dakóra gondolhatnánk, ámde 1672-ben már van egy biztos DAKÓ JÁNOSunk is, akinek csupán 2 ökre volt. Igaz viszont, az 1680-inek szintén négy ökre vala. Minthogy az ökrök száma aligha komoly bizonyíték az azonosság vagy külön személyiség kimondására, további adatok előkerüléséig eldöntetlenül kell hagynom ezt a kérdést, tárgyunkat illetőleg egyébként is lényegtelen, mert a családnév azonosításánál — rovásjegyeik alakjai miatt — amúgy sem vehetők figyelembe sem a Bakó, sem a Czakó, sem a Szabó családnévek. — Halvány lehetőségként említem fel végül: vajjon nem a faluban az egész századon át ott élő SZARKA család nevének az elrontása? Ha így volna, akkor kérdésünket illetőleg szintén teljesen lényegtelen.

⁵³ Teljesség kedvéért talán helyes lesz röviden összefoglalnom: Musnán kívül hol akadtam még Dakókra? Legelőször DAKÓ MATE erdőszentgyörgyi jobbágy tűnik fel, még pedig 1582. április 3-án, amikor KORNIS FARKAS és az 1577-ben elhunyt (SzO. IV. köt. 37. 1) testvérenek, MIHÁLYnak özvegye, ERDELYI SARA megosztoznak a néhai KORNIS MIHÁLY birtokain. Az említett Dakó ekkor Kornis Farkas tulajdonába került át (v. ö. VASS MIKLÓS: Székely oklevelek a XVI. századból. Történelmi Tár. 1910. évf. 263—265. l. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum GRÓF RHÉDEY-család levéltárában). — Utána időrendben az 1593. februárius 22-én bardóczi földbirtokosként említett DAKÓ GERGELY következik (SÁNDOR IMRE: A csikszentmihályi Sándor-család levéltára. I. köt. 40. l.) — VADASDI DAKÓ ISTVÁN pedig 1602. május 10-én nyert nemességet és címet BATHORY ZSIGMONDtól

deti családneve volt, hanem csupán, a deákos műveltségű embernek a kora szokásának megfelelően, szülőfaluja nevéből alakított és önkényesen felvett (másodlagos) vezetékneve.

12. Menjünk ismét tovább egy lépéssel: nézzük meg közelebbről a bennünket most már különösebben érdeklő DAKÓ-család tagjait.

Az 1602-i névsor muzsnai szabados székelyei sorában — tiz más jobbágytársa között — DAKÓ ANDRÁST is találunk. Talán ugyanerről a DAKÓ ANDRÁS jobbágyról mondja a KORNIS(?) családnak az említett

a mellette s HOMORÓDSZENTPÁLI KORNIS MIHÁLY szolgálatában szerzett érdemeiért (v. ö. KELEMEN LAJOS: *Gen. Füz.* 2. — 1904. évf. 43. l.; SÁNDOR IMRE: *Czímerlevelek.* I. köt. 22. l.; KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok.* III. köt. 224. l.; SIEBMACHER: *Erdélyi nemesség* 23. t. is, amint JAKUBOVICH EMIL szíveskedett tudósítani). 1609-ben még élt, mert a GRÓF RHÉDEY-család levéltárának az utóbbi évből származó egyik oklevele Vadasdon lakó nemes emberként említi (Magyar Nemzeti Múzeum. JAKUBOVICH EMIL közlése). — A *Regestrum Colonorum Aviticorum ac Connumeratum Jobagionum Gen. D. Francisci Kornis de Homorodzentpal Judicis Regij sedis Siculicalis Vdvarhely in anno praeterito 1623.* úgy az erdőszentgyörgyi ősi jobbágyok, mint az összeszámlált adózók között egy-egy (bizonyára ugyanazt a) DAKÓ MIHÁLYT sorol fel (Magyar Nemzeti Múzeum GRÓF RHÉDEY-levéltár). — A már ismételtlen említett 1627-i szemle Mátisfalván, MÁTISFALVI PÁLFFI ISTVÁN zsellerei között DAKÓ JÁNOS és ISTVÁN is valának. — CSÁSZÁR PÉTER azt vallotta, hogy az 1631. év őszi kassavidéki lázadásban egy DAKÓ GYÖRGY is fő volt a lázadók között (SZILÁGYI SÁNDOR: *Császár Péter pörlázadása történetéhez.* *Tört. Tár.* 1884. évf. 106. l.). — A GRÓF RHÉDEY-család 1643-i június 21-i jobbágyösszeírása Erdőszentgyörgyről DAKÓ JÁNOST említi fiaival, akik közül Mihály Torboszlóban lakott. Félkertes jobbágy vala s amint az összeírás mondja: „keszesek vadnak erette pro flor. 200 hogj Zenth Marton napiara hozzak” (Magyar Nemzeti Múzeum, GRÓF RHÉDEY-levéltár). Az erdőszentgyörgyi udvarházhoz tartozó jobbágyoknak 1659. november 3-i összeírása (4b. lap) a megszököttek jegyzékében mondja az előbbi DAKÓ JÁNOS fia MIHÁLYRÓL, hogy [Só-?]Váradon, BIRO FERENCZNÉ lakik. DAKÓ JÁNOS másik két fiáról csupán annyit tud az utolsó névsor, hogy Gergióban lagnak és éppen ezért kényszerült megjegyezni, hogy „nevekről és egjeb állapotokrol tudakozni kell” (MNM., GRÓF RHÉDEY-levéltár). Két nappal később, özv. RHÉDEY JÁNOSNÉ, szül. KORNIS MARGIT halála utáni első osztoszkodáskor, 1659. november 5-én a [Só-?]Váradon szolgáló DAKÓ MIHÁLY REDEI JÁNOSNAK jutott (1659-i zöld bőrkötésű füzet 32., 35. l., MNM., GRÓF RHÉDEY-levéltár), de azért, úgy látszik, azután se került vissza, mert úgy RHEDEY FERENCZ, mint RHEDEY JÁNOS 1663. április 28-i, illetve 1665. július 8-i s 1675. május 7-i összeírásai még mindig azt írják az erdőszentgyörgyi jobbágy DAKÓ MIHÁLYRÓL, hogy So Varadon BIRO FERENCET szolgálja, illetőleg SóVáradon lakik (v. ö. a felsorolt összeírások 3a., 1b. és 1a. lapját. MNM., GRÓF RHÉDEY-levéltár). — Az 1680-i törökadó-összeírás szerint Homoródkeményfalván és Homoródszentmártonban is volt egy-egy DAKOS. — Az 1683-i szerint — a homoródkeményfalvi DAKOSON kívül — Zetelakán volt egy DAKO FERENC, akinek négy ökre vala. Az 1684-i Homoródkeményfalváról 2 DAKOST, Máréfalváról egyet, továbbá zetelaki DAKO FERENCET sorol fel. Utóbbi azonban kiváltságos volt és már hat ökörrrel bírt. — 1689-ben végül KORNIS FERENCNÉ asszonnyal való osztoszkodáskor az Erdőszentgyörgyön lakó

XVII. századeleji vagyonkimutatása, hogy se marhája, se lova nincs. Alighanem ugyanez a DAKÓ ANDRÁS az, akit az udvarhelyszéki falúsbírák és esküdtek 1627-i névsorába esküdt gyanánt szintén Muzsnáról jegyezték fel és hihetőleg azonos továbbá azzal a DAKÓ ANDRÁSSal is, akit viszont ugyanez az összeírás KORNIS FERENC régi s jövevény muzsnai jobbágysai között sorol elő. Minden valószínűség szerint azonos végül ama DAKÓ ANDRÁSSal is, akiről, mint tanúró, a fejedelem megbízottai, KÉNOSI MIHÁLY és DERSI MIHÁLY, az 1640. március 11-én felvett tanúvallatási jegyzőkönyvükbe a vallomásán kívül azt is beírták, hogy muzsnai, nemzeti REDEI JÁNOS úr jobbágysa, bírós 65 éves.⁵⁴ 1642. július

DAKÓ JÁNOS öröksége jutott REDEJ JÁNOS számára (MNM. GRÓF RHÉDEY-levéltár. REDEJ JÁNOS vram zamara jutot jobbaioknak registroma. 6. l.) — Egészen természetes, hogy ezeken kívül még sok Dakó élt, akiknek emléke azonban nyom nélkül elpusztult. Ámde a fennebbi összeállítás mégis már határozottan mutatja, hogy a DAKÓ név nem volt annyira közönséges, általánosan használt a székelységben, hogy egyiküket ne lehetne festőnk nevével összekapcsolni. Feltűnő, hogy a legrégebbi Dakók mind Kornisokkal együtt szerepelnek. Úgy látszik, bizonyos fokig bizalmi embereik valának. Ezért nem tartom lehetetlennek, hogy a legelső DAKÓ MÁTÉ s a musnai DAKÓ ANDRÁS között valami közelebbi rokonság volt: előbbinek a fia az utóbbi, kit talán éppen maga KORNIS FARKAS vitt Musnára. Nagyon feltűnő még egy körülmény. A most említettek keresztnevei (Máté, Gergely, István, Mihály, János, György, Ferenc) tökéletesen ugyanazok, mint a musnai Dakóknál, kik között még András is van. Vajjon nem arra mutat ez a jelenség, hogy tulajdonképpen mindnyájan ugyanezon közös törzsből eredtek? — Ez a törzs alighanem igen régre megy vissza. PAIS DEZSÓ említi (MNy. 30.—1934. évf. 127. l.) Göcsejből a TAKÓ családnévet, amely szerinte a török *taq* 'lök, üt, lyukaszt' szóval függ össze. Minthogy a Dakó csupán a szókezdő *t > d* változással tér el a PAIS által említettől, nagyon is könnyen lehetséges — az üt igéből > Űtő családnév kialakulásának megfelelően képzett — *Takó > Dakó* leszármazás és ezzel az értelmetlennek látszó név egyszerre beszédessé lesz. — CZUCZOR-FOGARASI Magyar Nyelv Szótára I. köt. (Budapest, 1862.) 1176. h. a *Dák* falú s pusztá neveken kívül egyedül a 'tör' értelmű, hasonló hangzású *dákos* szót és leszármazottjait ismeri. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár (1890.) I. köt. 480. h., valamint a Magyar Táj-szótár (1902—1906.) 145. h. szintén csak az utóbbiakat ismeri. Egyedül a Magyar Táj-szótár 381. h. említi az Alföldről a 'ködmön féle felöltő' értelemben használt *daku* szót. Nem tudom, tisztázta-e valaki a *dákos* szó eredetét? Ha ugyanis hangtanilag levezethető az előbbi tőből, akkor valószínűleg azzal függ össze, mert jelentésanilag nagyon jól beleillik abba a csoportba. Talán annál is inkább együvé tartozik az egész, mert az 1672-, 1680-, 1683- s 1684-i, említett törökadó-összeírások szerint Homoródkeményfalván, Homoródszentmártonban, Zetelakán és Márafalván volt DAKOS nevű család is, sőt Hermányban és Homoródjánosfalván meg még TAKÓ család is virágzott!

⁵⁴ BÓLYA JÁNOS nemes vagy jobbágys voltakán ügyében a fejedelem által kiküldött vizsgálóbiztosok jelentésének eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, a JÓSIKA-család magyarfenesi levéltárában. (DAKÓRA a következő sorok vonatkoznak: „4. testis. Andreas Dako de Musna g(enerosi) d(omini) Joannis Rédei colonus, judex, annorum 65, juratus, examinatus, fassus est uti primus hoc addito. tudom azt es, hogy az apja es Bolja Janos Petki Ferenc dersi udvarházához szolgált, mint jobbágys ő maga is.“) Az, hogy DAKÓ

született. JÁNOS még a következő 1660. március 20-i jobbágyösszeírásban is benne van mindkét fiával. ISTVÁN ellenben nem. Az 1663-i újabb osztozkodáskor viszont csupán a szintén öröklött jobbágytelkes DAKÓ MÁTÉt említik fiával együtt.

Az 1672-i összeírás szerint Muzsnán akkor hárman voltak DAKÓk: JÁNOS, ISTVÁN és MÁTÉ. Legelsőjüknek kettő, a másodiknak egy, az utolsónak végül egyetlen marhája sem volt. MÁTÉ, úgy látszik, nem sokáig bírta a nincstelenséget. Az 1675-i jegyzékbe beírták ugyan a fiával együtt, de megjegyezték azt is, hogy telke pusztá. Máshová ment el tehát, hol talán valamivel jobban megélhetett. ISTVÁN azonban még mindig Muzsnán él, ámde a három fia közül kettő pap.

Az 1680-i törökadó-összeírás Muzsnáról DAKÓ JÁNOST négyökrös gazdának, DAKÓ ISTVÁNT viszont egyetlen marhával sem bírónak tünteti fel. Az 1683-i egyedül az utóbbit említi, de már két ökrös gazdaként, akinek vagyoni állapota a következő 1684-i összeírás szerint sem változott.

Az 1689-i osztozkodás az öröklött jobbágytelekkel bíró DAKÓ FERENC nőtlen legényt, a szintén öröklött jobbágytelkes DAKÓ ISTVÁNT és fiát, GYÖRGYÖT (GERGELT?) említi, továbbá DAKÓ ANDRÁST és négy fiát: PÉTERT, JÁNOST, MIHÁLYT és PÁLT, meg az öröklött jobbágytelkét.

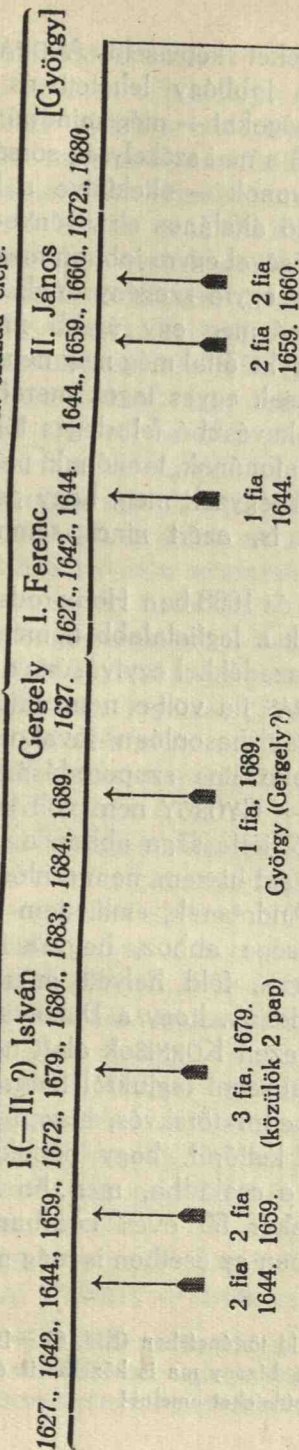
13. Az előbb felsorolt névjegyzékek tehát sohasem említik szülőfalujából MUSNAI DAKÓ GYÖRGYÖT. A Dakók között ugyanis egyetlen egy György nevű említődik, erről meg nem feltétlenül biztos, hogy valóban György volt s nem esetleg Gergely. Ámde, mégha valóban biztos is volna, hogy Györgynek hívták, még akkor se vehetjük figyelembe. MUSNAI DAKÓ GYÖRGY ugyanis 1664-ben festé a homoródszentmártoni karzat díszítéseit és 1668-ban az énlaki mennyezetet. Ha csak 20—25 éves is volt akkor, 1689-ben ebben az esetben is legalább 45 esztendősnak kellett lennie. Következésképpen semmiesetre se lehetett azonos Dakó István 1689-ben említett fiával, aki ekkor legfennebb még az apja házában élő ifjú legény volt, mert, ha idősebb vagy, ha már családos lett volna, bizonyára külön vették volna fel a jegyzékbe.

Az, hogy a felhasználhatott jegyzékek nem említik, az még nem bizonyítja azt, hogy nem is volt odavaló. Elsősorban is bizonyos az, hogy bár elég szép levéltári anyaggal rendelkezünk, azért mégsem ismerjük a XVII. században Musnán született és élt összes Dakókat. Láttuk egyrészt, hogy bár feltétlenül éltek ott 1637-ben is, az ez évbéli összeírás még sem említi meg senkit se közülök, másrészt nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a nagy számban fennmaradt RHÉDEY-féle jobbágy összeírások mindig csupán a RHÉDEY JÁNOSokét (apa s fia) foglalják

Musnai Dakó I. András

(szül. 1575.) 1602—1640. (1642. VII. 29-én már valószínűleg nem él.)

Dakó I. Jánosné
XVII. század eleje.

Máté
1663., 1672., 1675.

II. András
1689.

II. Ferenc
1689.

nőfien ifjú
legény.

1 fia
1663.

1 fia
1675.

Péter, III. János, Mihály, Pál
1689. 1689. 1689. 1689.

míg ezzel szemben az első nemzedéket képviselő ANDRAS minden-
 esetre még elég tekintélyes, vagyonos jobbágy lehetett és az 1644-i
 Dakók — nem említve az apróbb jószágokat — még mindhárman négy-
 négy ökrös gazdák valának, előttünk áll a mai székelység sorsának akkori
 tükörképe: az amúgy sem nagy vagyonok — eltekintve a II. RAKÓCZI
 GYÖRGY szerencsétlen hadjáratát követő általános elszegényedéstől — a
 népesség számának fokozatos növekedésével egyre jobban megosztódnak,
 egyre kisebbednek, tulajdonosaik pedig egyre szegényednek.

A mai élet tanulságai vezetnek reá még egy újabb megfigyelésre
 is: a túl gyors elszegényedést az — egyke által még meg nem fertőzött —
 nép úgy védi ki, hogy a családból csak egyes tagok maradnak otthon
 a földön, a többiek, az odahaza többé-kevésbé felesleges többiek pedig
 városokba mennek el iparosoknak,⁵⁸ katonának, tanítónak, papnak: mint
 1679-ben István 3 fia közül is kettőről jegyzék meg, hogy papok! Alig-
 hanem ugyanez történt Györgyünkkel is, azért nincs semmi nyom se
 róla szülőfalujában.

Tekintve, hogy GYÖRGYünk 1664- és 1668-ban Homoródszentmárton-
 ban és Énlakán festett, nem vehetjük a legfiatalabb nemzedékkel egy-
 korúnak, hanem csakis a középső nemzedékkel egyívásúnak. Hogy aztán
 valóban ezekkel együtt DAKÓ I. ANDRÁS fia volt-e, nem állíthatom, mert
 éppenúgy lehetett az akkor már esetleg hasonlóan javakorbéli ISTVÁN,
 stb. fia is. Ha azonban a hajtások fokozatos szaporodására gondolok,
 továbbá arra, hogy — amint említém — GYÖRGY nem volt teljesen tanu-
 latlan, sőt a különféle írásokban való jártassága abban a korban meg-
 lehetős nagyfokú tudásról tanuskodik, azt hiszem, nem csalódom nagyon,
 ha *András fiának tartom Györgyöt*. Andrásnak, említettem fennebb, úgy
 látszik, meg volt a módja s műveltsége ahhoz, hogy a földben nem
 részesülhető fiát úgy-ahogy iskoláztassa, föld helyett más megélhetést
 nyújtson számára, kivált, ha meggondoljuk, hogy a Dakó-családnak volt
 egy másik — a jobbágysorból ugyanezen KORNISOK alatt nemrég (1602)
 nemessé lett ága is, továbbá egyik muzsnai tagjukról határozottan meg-
 állapítható a jobbágysorból kiemelkedni törekvés, hiszen 1679-ben azt
 jegyzék fel ISTVÁN három fia közül kettőről, hogy papok! Évszámok
 tekintetében is eléggé beleilleszthető a családba, mert, ha ANDRÁS akár
 40 éves korában, tehát 1615 táján, akár 50 éves korában, tehát 1625
 táján nemzette GYÖRGYöt, György ebben az esetben is még mindig 40—50

⁵⁸ Mint PÉTER SÁNDOR az említett rövid történetében (KM. 67.—1935. évf. 203. 1.)
 írja, a székelymuzsnaiak a szükségtől hajtva bizony ma is közelbe is és messze földre
 is elmennek házakat, iskolákat, gazdasági épületeket emelni!

műveltségűek névhasználatának⁶⁰ — 1639. június 4-én iratkozott be a kolozsvári unitárius iskolába, mégpedig, tekintve, hogy a studiosusok közé vették fel, az iskolának nem az alsóbb vagy középső tagozatába, hanem a felsőbbe, az *akadémiai jellegűbe*. Arra vonatkozólag, hogy előtanulmányait itt, vagy a tordai középfokú unitárius iskolában végezte-e vagy végül máshol, arra vonatkozólag semmi adatunk sincs.⁶¹ A *fennebbi adatból* ellenben bizonyos az, hogy — mivel abban az időben az ifjak 16—18 éves korukban kerültek ebbe az iskolai tagozatba — *születési évét 1621—1623 közöttre kell tennünk*, tehát egyenesen abba időtájbá, hová a családi viszonyok részletezésénél, azoknak mérlegelése alapján, feltételeztem. Ez az egyezés is szépen igazolja, hogy a következtetés- és feltevésorozatom, ha ma még nem is bizonyítható be minden részletében, legnagyobb részében mégis csak valószínű.

Ugyanazon év augusztus 22-én Mészköre távozott el. Hogy itt testvérét látogatta-e meg, vagy hitbéli atyafiait, arra a latin szöveg nem ad szabatos feleletet. Talán az utóbbi a hihetőbb.⁶² Három nap mulva

volna talán? Az 1689-i bizonytalan Gergely—Györggyel vethetnők esetleg még össze, ha nem kellene arra gondolnunk, hogy az utóbbi elighanem odahaza maradt az ekeszarva mellett.

⁶⁰ A tanulók legtöbbször falúnévből alkotott családneve van. (STEPHANUS GIDÓFALVI, DANIEL SZAMMARIAI, ANDREAS GÁLTHÓI), van azonban néhány népnévből (BOLGAR, GEORGIUS ILLIRYCUS) vagy foglalkozásnévből (ZURZABO, PALASTOS, GOMBKEOTEO, KALACZ-SUTEO) is, de csak nagyon kevesen.

⁶¹ Abban, hogy iskolába került, igen könnyen megtörténhetik, hogy nemcsak a feltételezett apjának és nemcsak a feltételezett családi hajlandóságnak volt része. Mint láttuk, a család igen szoros összeköttetésben állott földesuraival, a Kornisokkal. A HOMORÓDSZENTPÁLI KORNISOK pedig ebben az időben vagyonos, előkelő unitárius család volt; KORNIS FERENC — az 1625-i naptár szerint — az unitárius egyház öt vezető emberének egyike vala (GÁL KELEMEN: id. mű I. köt. 134. l.). Jogos tehát arra gondolnunk — ha nem is mutathatjuk ki —, hogy valamiképpen ők is hozzájárultak MUSNAINK pályájához. Hogy a Kornisok nem idegenkedtek az ilyesmitől, bizonyítja az, hogy a kolozsvári unitárius iskola széniori számadáskönyvében többször szerepelnek KORNIS FERENCnek, meg PACZOLAI PÉTERnek, a szombatossága miatt később elítélt KORNIS BORBÁLA (RHÉDEINÉ K. MARGIT testvére) férjének adományai, de következtethető abból is, hogy RHÉDEINÉ KORNIS MARGITnak FERENC fiáról a valószínűleg MUSNAI MÁRTON feljegyezte családi hagyomány (v. ö. DR. MUSNAI LÁSZLÓ: Georgius Musnai című, a 31. jgt-ben említett kéziratával) azt örökítette meg, hogy RHÉDEY FERENC egyszer apjuknak, KIS GERGELYnek a házához szállván, nemcsak néhány pénzzel ajándékozta meg a gyermekeket, hanem azt is mondotta az apjuknak: *nem kívánja, hogy mind neki szolgáljanak, hanem ahány fia lesz, mind járassa iskolába, csináljon papot belőlük, hogy szabadulhassanak a jobbágyásgból.*

⁶² BALÁZS ERNŐ úr szíves értesítése szerint a mészköi unitárius egyházközség feljegyzései nem mennek olyan régre vissza, onnan tehát nem remélhetjük e kérdés szabatos eldöntését.

ismét benn volt az iskolában, de nemsokkal utóbb újra kiment oda. Elindulása napját nem jegyezték fel, de mivel Mészkörről való újbóli hazatérésekor, október 2-án a szénior azt írta be, hogy Györgyünk három héttel azelőtt távozott el, valószínűleg szeptember 10–11-én ment ki másodszor és így a mostani iskolai majálisainknak megfelelő (abban az évben szeptember 8-án megtartott) erdei üdülőmulatságon, a „mogyoró szedésen” bizonyára még részt vett.

Az október 30-án tartott iskolai coetus hosszas vizsgálat után a „mondott” pünkösöd előtt feles osztályrészt nyert THORDAY ISTVÁNnak és MUSNAI GYÖRGYnek megtagadta az (egész?) osztályrészt. Noha ez a széniori feljegyzés kissé szűkszavú, de azért mégis igen nagyjelentőségű a mi szempontunkból. Megértéséhez elsősorban azt kell tudnunk, hogy a studiosusok a beiratkozáskor, ha nyertek, akkor csupán különös könyörületből nyertek $\frac{1}{4}$ osztályrészt (ellátást), 3–4 hónap múlva $\frac{1}{2}$ -t (mediam divisionem), 6–12 hónap múltán pedig egészet (integram divisionem generalem). Ha most már tudjuk azt, hogy MUSNAI GYÖRGY beiratkozásának napja, 1639. június 4. éppen pünkösöd harmadnapja volt, továbbá, hogy társa, THORDAY ISTVÁN, akinek szintén megtagadták az (egész?) osztályrészt, MUSNAI GYÖRGYgyel együtt, ugyanazon a napon iratkozott be az iskolába, rögtön világos, hogy a nevezettek beiratkozásukkor szokatlanul ugyan, de valamiképpen mégis hozzájutottak a feles osztályrészhez, ennek következtében tehát nem csodálható, ha öt hónap múlva az iskolai coetus megtagadta az (egész?) osztályrészt. Határozatuk teljesen jogos volt. Az előny jogtalan megszerzését illetőleg az a legvalószínűbb és ez az egyedüli lehetőség, hogy MUSNAI GYÖRGYék csakis valakinek a támogatásával juthattak ehhez, az őket még meg nem illető kedvezményhez. Pártfogójuk ki s mi voltát nem tudhatjuk. Lehet, hogy Györgyünk az egy évvel azelőtt emberölésért börtönbe került Musnai Bálintnak rokona volt és annak valamelyik régi barátja törekedett így segíteni szerencsétlenül járt pajtása öccsén, mert az kevésbé valószínű, hogy az alig néhány nappal hamarább beiratkozott MUSNAI MÁRTON pártfogolhatta volna ennyire. De, ha akár ezek valamelyike, akár pedig más valaki volt a pártfogója, mégis mindenképpen világos ebből a jogtalan előnyszerzésből, hogy volt támogatója s az iskolába jutásának okvetlenül megvalának a kedvező előfeltételei.

1639. november 5-én vidékre ment ki. Sajnos a szénior elfelejté feljegyezni: hová s miért? Jó három hónapig volt távol, mert csupán 1640. február 15-én — vidékről való visszatérte után — írják ismét be a studiosusok sorába. Ugyanazon év május 26-án astatornak, ajtómelletállónak választották meg. E megbízatásában a következő pünkösödi ünnep

alatt gyűjtődényével az egyház egyik ajtaja mellett állott és az istentiszteleten résztvett közönségtől pénzsegélyt gyűjtött a tanulók ellátására. Úgy látszik, ügyes ifjú volt, mert másnap elég jelentős összeget: négy forintot és 45¹/₂ dénárt sikerült összeszednie (csak SOMOSDI ZSIGMOND múlta felül 6 forint és 34 dénárral).

A tanév befejezése táján, július 8-án megint útnak eredt. Most pedagogusnak, nevelőnek ment ki, sajnos azonban nem jegyzék fel: kihez, hová?

Semmit sem tudunk arról, hogy ott meddig maradt és onnan mikor jött vissza. De újra visszatért, mert — igaz ugyan, sokkal később — még egyszer találkozunk vele a széniori feljegyzések között. A nagyon jellemző adat szerint 1641. október 3-án bizonyos, szemérmetlen szavakat tartalmazó levelek miatt bezárták az iskola börtönébe, majd néhány nap elteltével szabadon engedték. További iskolai pályafutásáról többé semmit se jegyeztek fel. Tudjuk ugyan azt, hogy 1679-ben két Dakó-fi pap is volt. Sajnos azonban semmi olyan részletadatunk sincs, amelynek alapján azonosíthatnók egyikükkel Györgyünket. Az életkor még nem ellenezné, hiszen ekkor kb. 56—58 éves lehetett. Ámde mégse valószínű, hogy ezek valamelyikével azonos lenne, mert, ha valóban szolgáló pap lett volna s csupán kedvtelésből és hitsorsai támogatására festette volna a mennyezeteket, stb., akkor neve mellé bizonyára odafestette volna azt is, hogy lelkész, hová való lekipásztor, deák volt. Az a legvalószínűbb, hogy azok a levelek kettébe törték egyházi pályáját és ennek következtében kényszerült más megélhetés után nézni, mikor is — úgy látszik, ha az említett levelek megengedik a bizonyos fokig bohém voltának feltételezését — szíve hajlamát követve festővé lett.⁶³

⁶³ A székelyderzsi unitárius egyház hajójának északi falán, a hálóboltozatnak a 3. és 4. gyámköveiből induló bordái között a következő, egyszerű fekete színnel festett felirat van: *Templum hoc r[e]novatum / est lateribus denuo et intecrè / regnante serenissimo do(mi)no dotio / principe Georgio Rakoci / Anno do(mi)[ni] 1640.* Tekintve, hogy Ders Muzsnának közvetlen szomszédja és szintén unitárius, továbbá, hogy a festett felirat betűi barátlírásbeli hagyományokat őriznek, egész önkéntelenül vetődik fel az emberben az a gondolat, hogy ez a dersi felirat vajon nem Musnainknak a legelső szárnypróbálgatásai közül való? Az egyház levéltárát átnéztem, de erről a tatarozásról semmi okmány sincs benne. Határozottan persze nem állíthatni MUSNAI DAKÓ GYÖRGY szerzőségét, de mint könnyen lehetséges eshetőséget — mint fennebb láttuk, ebben az 1640. évben csupán februárius 15—július 8. között volt a kolozsvári-óvári iskolában — mégis csak fel kell említenem. — BOGA ALAJOS (id. mű 64 l.) énlaki unitárius papnak mondja Muzsnai Györgyöt. Mint láttuk, ÁRKOSI JÁNOS volt ekkor az énlaki pap, az előbbi tehát csak véletlen elnézésen alapul. — PÉTER SÁNDOR ellenben (KM. 67—1935. évf. 203. l.) azt írja MUSNAINKRÓL, hogy híres építőmester volt. Fájdalom, azonban csak BÁRÓ ORBÁN BALÁZS felfedezése óta híresedett el. Azelőtt nem emlegették, pedig megérdemelte volna.

III.

15. Az eddigiek ugyan elegendők olvasásom és végkövetkeztetéseim helyességének bebizonyítására, mégis — nehogy esetleg egyes jelentékenyeknek tetsző részletek figyelmen kívül hagyásával vádoltathassam — reá kell mutatnom SEBESTYÉN GYULA ama tévedésére, melyet eddig nem tárgyaltam külön, de amely tetszetősségével könnyen megtévesztheti azt, aki megfelelő ellenőrzés nélkül veti össze a két megfejtést.

SEBESTYÉN GYULA ugyanis a DAKÓ név harmadik rovásjegyét (*baö. 3.*, helyesebb alakjában *baö. 10.*) *vég k*-nak, azaz *szót lezáró rovásjegynek* tekinti s ezzel véli megerősíthetőnek a *deják* olvasatát, aminek következtében *megrövidített külön* szónak veszi az utolsó betűt, annál is inkább, mert utána pont következik. Fennebb már kellően igazoltuk, hogy a legutolsó rovásjegy határozottan *O* s semmiesetre sem *E*, tehát minden további nélkül elhibázottnak kell tartanunk az *eN(lakán)*-ra való kiegészítést, amelynek kedvéért erőszakolta ezt az egyébként sajátmaga által is valóban merésznek minősített feltevést.

Ámde a DAKÓ név kettészakítása már azért sem helyes, mert az utolsó két betű között *nincs* szóelválasztó üres térköz, amiként azt az összes többi szavak között megfigyelhetjük. Szorosan egymáshoz tartozó egységet alkot ez a négy rovásbetű. Csakis abban az esetben vehetnők két külön szónak, ha a minden két szó között szigorú következetességgel alkalmazott szóelválasztó közöket itt is fellelnők. SEBESTYÉN GYULA a legutolsó rovásjegynek külön szó volta melletti érvül hozza fel azután az utána következő pontot is, arra gondolva, hogy ez rövidítést jelöl. Azonban, mihelyt alaposabban megnézzük a pontok használatát, rögtön kiviláglik, hogy ez tévedés. A *Deut.*: után, vagyis ott, ahol rövidít, kettőspontot alkalmaz. A *vi.* után, azaz ott, ahol az idézet címét befejezi, csak egyes pontot festett. *Musnai Dakó György írásgyakorlata alapján tehát csak azt mondhatjuk, hogy ez a pont nem rövidítést, hanem egyszerűen a mondat befejezését jelöli.* A legnagyobb nyugalommal állíthatjuk ezt

Adatok hiányában — sajnos — azt se állíthatni róla, hogy építömester lett volna. Sőt mivel az énlaki egyházmennyezet alapján határozottan tudjuk, hogy az asztalosmunkákat SZÁSZ ANDRÁS asztalos végezte, feltétlenül bizonyosnak kell tartanunk, hogy még hivatásos asztalos sem volt, nemhogy építömester lett volna. Annál kevésbbé lehetett építömester, mivel az akkori felfogás a festőket az asztalosok céhébe osztotta be, tehát ez volt a hozzá legközelebb álló rokonszakma, nem pedig az építömesterség. — Az eddig kifejtettek alapján semmi más egyházi tisztsége nem lehetett, mint legfennebb a deákság, mai nyelven mondva kántor-tanítóság, amire SEBESTYÉN GYULA gondolt. Bármennyire is csábító ez a feltevés, mégis, amint a 16. jztben és a 7. S-ban láttuk, a felirat biztos olvasása a leghatározottabban ellenzi, hogy ilyen értelemben egészítsük ki a feliratot.

annál is inkább, mert festőnk szóbanforgó írásgyakorlata nem valami egyedülálló, sajátos jelenség. Ebben az időben ugyanis általánosan elterjedt szokás volt a rövidítéseket nem egyes, hanem kettősponttal jelölni, vagyis MUSNAI DAKÓ GYÖRGY egyszerűen a korabeli latin írásgyakorlatot (szavakat térközzel választ, rövidítést kettősponttal, mondat befejezést egyes ponttal jelöl) alkalmazta ebben a feliratában szintén.

16. Sokkal döntőbb jelentőségűnek tűnik fel a *vég k* használata, melyet illetőleg SEBESTYÉN GYULA (MRHE. 101. l. 4. jzt. és 109. l. 1. jzt.) még külön is megrójjá TELEGDIT a jegy nem világos magyarázatáért és szerinte helytelen kapcsolásáért. Hogy tisztán láthassunk ebben a dologban, végig kell mennünk az emlékeken.^{63a}

E jegy alakját már ismerjük (*baö. 10.* és *v. ö. 12. jzt.*). Ámde a rovásjegysorokban a *k* hang jelölésére van még más rovásbetű is. Az utóbbi nem egyéb, mint egyik csúcsára állított négyzet (*baö. 30.*). Ha az emlékeket végignézzük, az az érdekes jelenség ötlük szemünkbe, hogy az eredeti, rovásjellegű feliratokban nagyon következetesen használták őket. A *székelyderzsi* feliratban egyedül az utóbbi (*baö. 30.*) van meg. A *Miklós* névben, tehát a szó közepén alkalmazták.

MÁTÁS MESTERÉK feliratában az utóbbit (*baö. 30.*) egyetlen egyszer, mégpedig a *kovács* szóban, tehát a szó kezdetén látjuk. A *baö. 10.*-t ellenben többször (*úr^{ak}, ír^{ak}, csinált^{ak} csinált^{ak}*)⁶⁴ és valóban mindig a végen, mégpedig úgy, hogy a három első idézetnél az *a*-t nem tüntette külön fel (vagyis *ak* hangértéke van mind a három esetben), míg a negyedik példában (az egész felirat legutolsó szavában), sajátosságosan éppen abban, amely három szóval előbb ismét előfordult, kiírja a megelőző magánhangzót is és így tisztán *k* hangértékben használta.

KETEJI SZÉKEL TAMÁS a *baö. 10.* jegyet két ízben használta (*ír^{ak}, járatt^{ak}*) s mindkét esetben a végen, mégpedig úgy, hogy a megelőző *a* hangzót nem jelölte külön, azaz *ak* hangértékben. A másikat (*baö. 30.*) ellenben hatszor (*kírály, követ, ke^{tő}, esz^tend^eji^k, ke^tejⁱ sz^eke^l*) alkalmazta és pedig elején, középen és végen, még hozzá úgy, hogy az

^{63a} NÉMETH szintén foglalkozott (MRI. 13—14. l.) jegyünk szóvégi *k* gyanánt való használatával. Eredményei, lényegükben, megegyeznek az enyémmel.

⁶⁴ Kétszer ugyan szó elején is megtaláljuk jegyünket, ámde csak *alakilag*, mert — amint SEBESTYÉN GYULA igen helyesen feloldotta, ezek a példái tulajdonképpen az egyik helyen egy *sz*, a másik helyen egy *i* rovásjegynek vagy valamelyik kijavításkori vagy pedig a lemásoláskori értelmetlen megtoldásból állottak elő. A NÉMETH által csak legutóbb felfedezett legrégebbi, SZILAGYI SÁMUEL-féle másolatban (MRI. II. mell.) az *i* valóban még tiszta *i*, az *sz*-nek ebben is van még alól-jobboldalt kis szakállkája, ellenben nincs meg a felső baloldali. Vagyis nyilvánvalóan még a lemásolás után is ronítottak alakján.

a MARSIGLI-kézirat átírását (*Annas epüsepöek*), abban az ő mellett határozottan megvan a *k*-hoz csatlakozó *e* ejtésekönyvitő is.

Ha még egyszer végigpillantunk felsorolt példáinkon, akkor belőlük meglehetősen biztossággal meghatározhatjuk a kétféle *k* jegy használati szabályait:

A) A *baö. 10. éppenúgy használódik a szó elején, mint közepén vagy végén, mégpedig szótagjegy, az $\vec{a}_k$ hangcsoport hangzóugratásos jele gyanánt.* Utóbbit, jegyünk $\vec{a}_k$ hangértékét erősíti végül talán az is, hogy a RÉTYI PÉTERÉT kivéve az összes régibb rovásjegysorok [a nikolsburgi, a rovásnaptár, MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN (bár összevétel a kettőt), SZANCHI M. LÁSZLÓ] egyöntetűen mind *ak*-nak írják át, sőt a betűk kiejtésénél maga TELEGDI határozottan megmondja, hogy *ak*-nak ejtendő (MRHE. XV. mell. és 100. l.).

A *vég k* elmélet igen régi. Már így jelöli meg HARSÁNYI—HICKES 1678-táji ábécéje, így a Teleki-könyvtárbeli kilencrovásjegysoros táblázat és a KAPOSSI-, DOBAL- s DÉSI-féle ábécéi (MRHE. 116—117. l.), BÉL MÁTYÁS (MRHE. 115. l.) és végül RÉVAI MIKLÓS (MRHE. 128. l.). Feliratunkkal kapcsolatban azonban határozottan SEBESZTYÉN GYULA tévedése. Amint t. i. TELEGDI-nek erre vonatkozó szabályát („*Quid differunt baö. 10. et baö. 30. ? Nihil differunt, nisi quod baö. 10. in initio et*⁶⁷ *in fine dictionum, quum eam vocalis a sequitur, usurpari commodius possit et in fine semper corripitur*“) fordította, a mondat utolsó tagját nem fordította elég szabatosan. Ha ennek a visszaadására odaillőbb jelentésárnyalatot alkalmazunk: Semmiben nem különböznek, kivéve, hogy a *baö. 10.* a szavak elején és végén, midőn *a* magánhangzó követi, kényelmesebben használható s *végül* mindig összevonódik,⁶⁸ azt hiszem,

⁶⁷ TELEGDI Rudimentájának eddig közölt legrégebbi másolatában, a giesseniben „*nisi quod baö. 10. in initio, baö. 30. fine dictionum*“ olvasható. Mivel azonban ez így mindennemű rovásgyakorlattal élesen ellenkezik, egészen nyugodtan elfogadhatjuk SEBESZTYÉN GYULÁNAK az általa jegyzetben (MRHE. 101. l. 3. jzt.) ajánlott, de a szövegben minden helyessége ellenére is kersztül nem vitt helyesbítését, hogy az eredeti szövegben „*nisi quod baö. 10. in initio et in fine dictionum*“ alakban volt meg. Úgy, amint ezt LAKATOS ISTVÁN kéziratában (BOGA ALAJOS: id. mű 3. mell.) és a Teleki-könyvtárbeli másolatban olvashatjuk és azoknak alapján feltétlenül bizonyosnak is kell tartanunk. A szöveg megrontása a legnagyobb valószínűséggel másolási hiba. — JAKUBOVICH, sajnos, még nem közölte teljesen TELEGDI Rudimentájának RÉTYI PÉTERTŐL eredő 1671-i másolatát, sem pedig DR. MUSNAI LÁSZLÓ a nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárában felfedezett, szintén XVII. századi másolatot, tehát nem vethetem egybe a kérdéses részletet a most napvilágra került, még régebbi példányok megfelelő helyeivel. Az ezekkel való összehasonlításának máskorra kell maradnia.

⁶⁸ Összehasonlításul ime SEBESZTYÉN GYULA fordítása (MRHE. 101. l.): „*Semmiben sem különböznek azonkívvül, hogy a baö. 10. szavak elején és végén, ha a magánhangzó következik utána, kényelmesebben használható és a szó végén mindig megrövidítettik.*“

legalább ebben sokkal jobban megközelítettük azt a szabályt, amit TELEGDI lejegyezni szándékozott.

TELEGDI feljegyzése azonban ezen a pongyolaságon kívül másban is téves. És, hogy ezt már ő vétette el, az mutatja, hogy ez a hiba benne van LAKATOS kivonatában és a Teleki-könyvtárbeli másolatban is, amelyek pedig — miként az előbb idézett, helyesebben megőrzött szövegrészlet mutatja — nem a SZANCHI M. LASZLÓ másolatának a másolatai, hanem megelőző közös ősről íródtak le.⁶⁹ TELEGDI hibázott t. i. akkor is, midőn itt egyszerű *k*-nak vette ezt és a következőt mondotta: „quum eam (t. i. *baö. 10-t*) vocalis *a* sequitur“. Azért hibázott, mert ahogyan a fennebb részletesen felsorolt példák mutatják, éppen ennek az ellenkezője az igaz: az *a* mindig megelőzi a *k*-t.⁷⁰ Csak egyes olyan esetekben követte is azt, amikor a másolóról nyilvánvalóan kitűnik, hogy tévedett, tehát a meglevő adatok a másolat hibás volta következtében egyelőre nem alkalmasok arra, hogy világos szabály alakjában rögzíthessük le ezt a jelenséget is.

Hogy ezt a szabályt akkor még az általam kikövetkeztetett alakjában ismerték és használták és hogy tulajdonképpen TELEGDI nem értette meg vagy szövegezte helytelenül a hallottakat, nagyszerűen bizonyítja nemcsak az, hogy a nikolsburgi ábécé meg MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁNNAK a Telegdiére visszamenő rovásjegysora, valamint hogy a SZANCHI-féle másolat *ak* hangértékűnek és *ak*-nak kiejtendőnek írja, hanem TELEGDI-nek a kérdéses szabály szemléltetésére felsorolt két példája is. ADNAK, AKOR szavakon mutatja be ezt a szabályt. Olyan két példán tehát, amelyek tökéletesen beleillenek a szabálynak általam fennebb kimutatott alkalmazásába: *e* jegy szó kezdeten is, végen is megvan *s* mindkét esetben *ak* kapcsolatban és úgy, hogy az *a* megelőzi a *k*-t. Ugyanígy használja harmadszor az Apostoli hitvallás *Pontiusnak* szavában, míg viszont az Úr imádsága *akarad* szavában *a* előzi meg és követi is a *k*-t. Hogy TELEGDI mennyire nem volt biztos még a sajátmaga leírta szabály után sem betűnk írásában, jelzi végül az, hogy noha megmondja, hogy ezt a jegyet az *ak* szótag jelölésére összevont volta, rövidegsége miatt⁷¹ kényelmesebb használni, mégsem alkalmazta egyetlen egyszer

⁶⁹ V. ö. a 67. jzt. második felében elmondottakkal; az újabban előkerült, még régebbi másolatokkal való összefüggés tisztázását szintén a teljes szövegük kiadása utánra kell halasztanom.

⁷⁰ SEBESTYÉN GYULA is felismerte (MRHE. 101. l. 4. jzt.), hogy az *a* mindig megelőzi a *k*-t, tehát jegyünk *ak* szótagértékű. De a jegyet mégis még itt is *vég k*-nak nevezi.

⁷¹ A Teleki-könyvtárbeli másolat írója érezvén TELEGDI fogalmazásának hiányos voltát, igen helyesen, külön hangsúlyozza ezt (MRHE. 109. l.): „nam duas litteras

feliratnál. MUSNAI DAKÓ GYÖRGY ugyanis használja e jegyet, mégpedig szintén *a*-t követőleg, ha ugyan külön fel is festette az *a*-t is. Fel kellett említenünk azért, mert — noha nem a maga teljes egészében alkalmazta a jegyet és így a szabályt is (a magánhangzót nem ugratta), de — a jelet mégis a megfelelő helyen használta.

B) TELEGDINEK az eddigiekben ismételt boncolgatott szabályában azonban még mindig maradt egy igen nagy hiba. Azt mondja ugyanis, hogy a *baö. 10. és 30. „nihil differunt“* (semiben nem különböznek). Ez így valótlan. Ebben a szabályban csak abban az esetben volna helyén ez állítása, ha a *baö. 10.* használatának ismertetése után a *baö. 30.* alkalmazását is ismertetette volna. Minthogy azonban az utóbbi jegy használatának a leírása egyetlen egy másolatában sincs meg,⁷⁴ azt kell feltételeznem, hogy TELEGDI eredeti szövegében sem volt meg, jöllehet a szabálynak ilyenképpen való kezdése arra mutat, hogy be szándékozott venni ennek a leírását is. Lehetséges azonban az is, hogy ő fogalmazta pongyolán ezt is, mint más egyéb mondanivalóit, de viszont lehetséges az is, hogy másolói hagyták el a felületes szövegezése következtében félreértelt szövegrészt.

Ennek tisztázása egyelőre lényegtelen, hiszen a fennebb részletesen megvizsgált adatok alapján meglehetősen biztonsággal megállapíthatjuk a *baö. 30.* használatának szabályát: *a k hang jelölésére — kivéve természetesen az ak szótagot — mindenütt a baö. 30. jegyet használták, mégpedig nemcsak magának a k hangnak, hanem, ha szükséges, a ke szótag hangzóugratásos jelölésére is.*⁷⁵

⁷⁴ Nem ismerem az összes másolatokat. Mivel azonban SEBESTYÉN GYULA átvizsgálta azokat és egyikből sem említi, hogy ez a rész meg volna valamelyikükben, természetesen azt kell hinnünk, hogy nincs meg egyikben sem. Hogy RÉTYI PÉTERÉBEN, meg a Bethlen-kollégiumiban megvan-e, csak ezután fog kiderülni.

⁷⁵ SEBESTYÉN GYULA (MRHE. 42. l.) teljesen indokolatlanul állítja a *baö. 30.* rovásjegyről azt, hogy ez „k, ek, ék, ik, ok, ök, ük” hangértékkel bír. Valamikor ősiabb korban meg lehettek — legalább részben — ezek a hangértékei is, ámde a XV–XVI. század fordulóján már nem voltak meg mind, amint a fejlődés további folyamán, a XVI–XVII. században — eltekintve az írásos emlékek gyorsabb romlásától — még ez a kevés hangzóugratás is divatját multá. SZAMOSKÖZYNEK — a TELEGDI Rudimentájától független — feljegyzései szépen mutatják az írásbeliség egyszerűsítő, átalakító hatását: a *kruore, skatet, domestika, Gyállinak, Zsigmondnak, énnekem* szavakban, tehát hatszor kellett leírnia a *k* jegyét és mégis minden esetben a *baö. 30*-t használta s minden megelőző s következő magánhangzót is kiírt, tekintet nélkül arra, hogy lett volna alkalma az *e* ugratására is, meg az *ak* használatára is. MUSNAI DAKÓ GYÖRGY szintén csupán az *egy* szó *e*-jét ugratta ki, különben szövegének összes magánhangzóit kifestette. Ezzel kapcsolatban figyelmeztetnem kell (anélkül, hogy most behatóan megtárgyalnám) a következőre is: *Sebestyénnek az a véleménye, hogy az összes mássalhangzóhoz elől bármi-*

Mint hogy a kétféle *k* rovásjegy használatáról a fennebbiekben meg-
szövegezett két szabályom alól rendkívül kevés kivétel van, sőt azok
legnagyobb része valójában valószínűleg másolási hiba, úgy gondolom,
nyugodtan elfogadhatjuk említett szabályaim megbízható voltát. Annál is
inkább megtehetjük ezt, mivel még mindig van olyan, eddig nem emlí-
tett érvünk, amelyik — legalább részben — ugyancsak az általam
megállapítottakat erősíti meg. Amíg ugyanis a rovásnaptár rovásjegysora
a *baö. 30-t* a rendes ábécé sorában, a megszokott helyén közli, addig
a *baö. 10-t* a rovásjegysor végén. Ott tehát, ahol tulajdonképpen a nem
csupán az ejtéskönnyítő *e-t* ugrató betűket, hanem az összetettebb szó-
tagjegyeket közli. Úgy vélem, már ez az elhelyezés is jól reávilágít
szerepükre: a *baö. 30.* egyszerű, legfennebb *ke* hangzóugratásos rovás-
jegy, míg a *baö. 10.* eredetileg *szótagjegy*, amely — legalább részben —
egészen a XVI. századig megőrizte az ősi szótagjelentést.

féle magánhangzó csatlakozhatik, teljesen alaptalan és így rovásírásunk szabályaiból teljesen törlendő. Vannak bizonyos magánhangzók, az igaz, amelyek rendszerint hozzá-
csatlakoznak valamelyik mássalhangzóhoz, mégpedig *vagy elől, vagy hátul* (1), *de erre a rovásírás eme késői korszakában elsősorban alighanem az az irányadó, hogy az illető mássalhangzónak mi az ejtéskönnyítője s hogyan helyeződik el az?* Annál kevésbé valószínű az összes magánhangzók ugratása, mivel magában a türk anyairás-
ban is úgy a velaris, mint a palatalis mássalhangzók csupán a szorosán hozzájuk tartozó hangzót ugrasztják ki, sőt még azt se minden esetben, hanem ellenkezőleg, igen gyakran meghagyják, főleg a szóvégeken. Erről mindenki nagyon könnyen meggyőződhetik, ha végignézi a türk feliratokat. Természetesen nagyon is kívánatos az erre vonatkozó szabályoknak mielőbbi szabatos megállapítása. — NÉMETH legújában (MRI. 17—19. és 27. l.) meglehetősen részletesen tárgyalja mind a rovásírásunk, mind a türk írás magánhangzó jelölési szokásait. Eredményei lényegileg azonosak az enyéimmel. Megegyeznek még abban is, hogy a különféle rovásjegysorokban a hangértékek jelzésénél a mássalhangzók mellé írt *e* betűk nem tartoznak a rovásjegy hangértékéhez, hanem csupán ejtéskönnyítők, amelyeket kizárólag akkor használhatunk, amidőn az illető magánhangzót magánosan, ábécészerűen mondjuk, szóbeli vagy mondatbani kapcsolatban ellenben sohasem ejtjük ki, kivéve természetesen azt az esetet, amidőn az illető szóban az *e* ejtéskönnyítő helyén ugyancsak *e* állana, de azt a rovó kiugratta. Az ábécék tollbamondói tehát mindig úgy, ábécészerűen mondták a lejegyzőknek és ebből az következik, hogy az a székely, aki MARSIGLINEK a rovásnaptár értelmezésénél segített (NÉMETH: MRI. 8. l.), jól ismerhette a rovásírás természetét, ámde az, aki lejegyezte a megfejtéseket, az nem volt magyar, az előbbi körülmény különben nem vezethette volna félre s e sajátos hibák elkövetésére. A nikolsburgi, meg a MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN-féle felső rovásbetűsor *ek*-nek jelöli a *baö. 30-t* (az utóbbinál nem számíthatjuk azt, hogy teljesen indokolatlanul *chr* hangértékűnek mondja!). Ez azonban nem ellenzi a fennebbi megállapítást, mert igen könnyen fordítva alkalmazott ejtéskönnyítő is lehet, mert pl. a *b. cz, cs, d, g, gy. l, j, ly, p, t, ty, v, z,* *zs* hangoknál, tehát az összeseknél, amelyeket mi most mind hátul alkalmazott ejtéskönnyítővel ejtünk (pl. *bé, cé, csé, stb.*), ő mindig elől alkalmazott ejtéskönnyítővel írta (*eb, ecz, ecs, stb.*).

ben csak esetleg meglevő, — talaszvölgyi alakváltozata (baö. 9.) helyettesíti, a legnagyobb természetességgel kizárólag arra gondolhatunk, hogy ebben az esetben *jenisszeji türk baö. 8. velaris k < jenisszeji türk baö. 4. velaris k (?) = talaszvölgyi türk baö. 4. velaris k > besenyő baö. 4. és baö. 9. velaris k a lak (és nem hang!) átváltozással*^{78a} állunk szemben.

Sajnos, nem kísérhetem végig ennél részletesebben az egyes hangok illetve rovásjegyalakjaik fokozatos átértékelődését: valóban úgy alakultak-e át, mint azt az egyes betűknél, illetőleg az egyes hangoknál felvázoltam? Ha nem is igazolhatom be minden kétséget kizárólag az előbbieket, mégis okvetlenül érdemesnek tartom ezekre a feltűnő jelenségekre figyelmeztetni, hátha ezen a nyomon elindulva, jobban bevilághatunk a türk és magyar írások rejtélyes kapcsolataiba. Hogy nem járok helytelen nyomon, azt éppen ez ősi rovásírások legkiválóbb szakértőjének, a nagyszentmiklósi kincsen levő feliratok megfejtőjének, NÉMETH GYULÁnak egyik eredménye is igazolja (MNY. 28,—1932. évf. 68. l.). Az, amidőn a 21. csésze görög betűs besenyő nyelvű feliratának ΒΟΥΤΑΟΥΑ ΖΩΑΡΙΑΝ részét *Bota-ul Čaban* (Bota-fia Čaban)-nak olvasva kimutatta, hogy ez a Βουττα = Bota név a törökben gyakori *Bota* névnek felel meg és KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS (De adm. imperio. 37. fej.) ugyanazt a nevet Βατά-nak írja, végül pedig a magyarság a X—XIII. században *Vata* alakban használta (Nagy Géza: *Turul* 9.—1891. évf. 54. l.). A két utóbbi alak első szótagjának feltűnő *a*-ja — szerinte — valószínűleg török magánhangzó-váltakozásra megy vissza.⁷⁹

Ezek alapján talán szabad rámutatnom végül arra, hogy a mi késői *baö. 10.* = *ak* rovásjegyünkben tulajdonképpen az ősi türk *baö. 10., 8.*

^{78a} Hangsúlyoznom kell: ez az alakváltozás *nem önkényes, hanem szükségszerű* következmény. Amíg ugyanis a *baö. 8.* alatti alak az előkép egyszerűsített másolata, addig a *baö. 4.* az utóbbinak rováskészítés hatása alatt kialakult fejlődési foka; ennél a baloldali függőleges is egészen átmetszi a rovásveszítő szélességét, az összekötő egyenes meg az eredeti irányban haladva köti össze a két párhuzamos függőleges ellentétes végeit. Azért változott így meg, mert ebben az alakban könnyebb volt róni, mint az előbbiben. Teljesen hasonlóan a még könnyebben róhatóság végett módosult még tovább: a ferde összekötő iránya az előbbi jobbról-alólról balra-felfelé haladás helyett balról-alólól jobbra-felfelé menőnek helyeződött át, mert a jobbkezes rovónak az utóbbi irányú rovás volt a legkönnyebben vágható (v. ö. 14. jzt.).

⁷⁹ NÉMETH a bennünket különösebben érdeklő fentti hangváltozáson kívül — a nagyszentmiklósi kincs feliratai alapján — másokat is állapított meg a besenyő s kún nyelvben: pl. *a > ä, k > g, q > p*. Az utóbbiakat azonban a magyar és bolgár nyelv nem változtatta meg, hanem ősi türk mivoltukban őrizte meg. A Βατά név alapján még egy hangváltozást kell idevennünk: az *orkoni türk palatalis b > besenyő v csupán hangátalakulást*, mert jegyük alakja változatlanul megmaradt azután is.

(4.) és részben a *baö.* 32. jegyek eredeti sajátosságai s alakjai keverődtek össze, illetve az egyesítette magában egykor mindezeket, mert bizony az összesített jegyből már *TELEGD*lig is hol itt, hol ott töredezett le valami. Ebből a szakszerű hangtani kutatások eredményéig egyelőre azt tartom rendkívül jelentősnek, hogy, ha valóban helyesnek bizonyuland be az a fokozatos és párhuzamos hangtani, illetőleg alaki átértékelődés, akkor a rovásírásunk az eddigiéknél sokkal szorosabb szálakkal fog hozzáfűződni a türk anyabetűsorhoz és tisztábban fogjuk majd láthatni a testvér besenyő betűsorhoz való kapcsolatait is: egyszerre váltak-e ki, közösen fejlődtek-e tovább és majd csak bizonyos együttélés után váltak-e szét, vagy pedig különböző időkben szakadtak le s azután egymástól teljesen függetlenül fejlődtek tovább? *BOTA-UL ĆABAN* kincse feliratainak az imént megbeszélt rovásjegyváltozatai — ha helyesek *NÉMETH* megfejtései, helyességükben pedig nem igen kételkedhetünk — azt vallják, hogy a besenyő írás és a mi rovásírásunk eme jegyei esetleg egy ideig egymás mellett éltek,⁸⁰ mert a *X.* század elején (v. ö. *NÉMETH*: *MNy.* 28. — 1932. évf. 85. l.: *BOTA-UL ĆABAN* 900—920 körül élt) még mindig elég egyezés van közöttük. Következésképpen tehát jogosan tesszük fel azt is, hogy a türk *baö.* 10. = *a*, *ä*-nek a szóvégi szerepe — ha hangértéke, mint mondám, át is alakult, de mégis — még mindig élt akkor is és ez a besenyő írásban határozottan kimutatható késői fejlődési fok feljogosít annak a feltevésére, hogy az előbbi a mi rovásírásunkban szintén átörökíthető jónál későbbi időkbe is: *annak a szabálynak az emléke tükröződik vissza TELEGD*inek sokkal, de sokkal későbbi, homályos, „*pongyola*“ fogalmazásában!

Nincs miért külön hangsúlyoznom az e szakaszbeli elmélkedések rendkívül súlyos voltát. Már a nem szakember is belátja az első pillanatra, hogy, ha ezek a fejtegetéseim legalább *lényegileg* helyeseknek bizonyúlnak be, a rovásírásunk többé nem a türkből egyszerre, önkényesen kialakított mesterséges valami lesz, hanem a *türk írásnak szerves*

⁸⁰ *ASZTALOS MIKLÓS* (*Erd. Múz.* 37. — 1932. évf. 141. l.) véleménye eltérő: a székelylek nem közvetlenül, hanem besenyő közvetítéssel sajátították el a türk írást — a rovásírást. Ámde, amíg a besenyő betűsornak eddig ismert 21 jegye közül (l. *NÉMETH* összefoglalását: *MNy.* 28. — 1932. évf. 83. l.) 8 felel meg a mi rovásírásunkbeli megfelelőiknek és csupán 3 azonos a türk írás megfelelő jegyeivel, addig a mi rovásírásunk 37 betű- s szótagjegye közül *NÉMETH* szerint 16 (sőt a most tárgyaltak, továbbá a talán nem-sokára megjelentethető más tanulmányaim szerint még további 4—5 is, tehát felénél több!) tökéletesen vagy majdnem teljesen megegyezik a türk betűsorbeli megfelelőikkel, azaz akkor, amikor nyilvánvalóan mi őriztük meg teljesebben a régibb alakú betűsort, semmiesetre se szabad azt mondanunk, hogy a besenyők voltak az átadók és mi az átvevők.

folytatása, mely, ha különböző helybeli s időbeli hatásoknak megfelelően ismételten át meg átalakult, mégis bizonyára a nyelvvel együtt fejlődött, változott úgy, amint ennek a történeti folyamatnak lehetőségére NÉMETH (MNy. 28.—1932. évf. 83. l.; MRI. 25—29. l.) oly találóan mutatott rá, de amelyet megfelelő részletkutatások hiányában nem fejthetett ki behatóan.

Azt hiszem, ha fejtegetéseim beigazolódnak, nem kell többé kárhoznunk TELEGDIT „pongyola“ fogalmazásáért, sőt éppen ellenkezőleg, hálásaknak kell lennünk, hogy nem hagyta ki ezt az akkor már teljesen értelmetlen szabályt, mert hiszen éppen ennek a tisztázása vezetett rá a rovásírásunk egyik legérdekesebb kapcsolatára s talán legnagyobb jelentőségére.

18. Most, miután kiderült, hogy MUSNAI DAKÓ GYÖRGY nem egyszerű falusi asztalos volt, hanem felsőbb iskolában is tanult, mégpedig Kolozsváron, magától értetődően azonnal arra kell gondolnunk, hogy festőnk rovásírás tudása valóban a szülőfalujában elsajátított ősi hagyományokon alapul-e, vagy pedig, mint a korabeli teológusok legtöbbszörének a tudása, csupán TELEGDI Rudimentájára vezethető vissza?

Az énlaki felirat rovásjegyei közül csak a *g* és az *m* jegyeknek az alakja teljesen olyan, mint az ugyanazon hangok TELEGDI-féle jegyei. A *gy*, *i*, *r* hangok jegyei lényegileg megegyeznek. Egyes részletekben: a kereszlező vonalak irányításában azonban eltérnek. Alapjában véve az *e*, *n* és *o* jegyei is azonosak, de mégis szembeütően elütnek egymástól abban, hogy amíg az énlaki jegyek tulajdonképpen hosszú sugarú köröknek aránylag igen rövid ívrészletei, addig a TELEGDI-félek többé-kevésbé teljes félkörívűek. Az *s* alakjai tökéletesen megfelelnek egymásnak, ha az énlaki változatban nem ismétlődnének szabályszerűen (háromszor) az *s* felső csúcsáig jobbról húzott vízszintescskék. Lényeges vonásaikat tekintve az *a*, *ak* és *t* is megegyeznek, részleteiket illetőleg ellenben már ezek is különböznek: az énlaki egyenes vonalak itt rendszerint íveltek. A *d* jegy alakjait a 6. szakaszban behatóan megvitattuk, tehát nincs miért megismételnünk eltéréseiket. Végtére pedig, amíg, a *z* s az *u* jegyek az énlaki feliratban az eredeti alakjukban vannak meg, addig TELEGDInél már hibás, többé-kevésbé megcsonkult változatokban.

Már ebből a kis összegezésből is kitűnik, hogy az énlaki *s* a TELEGDI-féle rovásjegy-változatok aránylag nagyon kevésbé egyeznek meg egymással, sőt a legutóljára említett eltérésekből határozottan az világlik ki, hogy az énlaki felirat betűsorát tulajdonképpen nem is vihetjük vissza TELEGDI betűsorára — feltéve természetesen, hogy a jelenleg ismert Rudimenta-másolatok az eredetinek teljesen hű másai, — hanem attól

egészen különálló más forrásra, tekintve, hogy több rovásjegyet sokkal helyesebb és ősbibb, eredetibb alakjában őrzött meg a TELEGDI-féle romlottabb, megcsonkult másolatokkal szemben. Ámde vannak még más okaink is, amelyek miatt az énlaki rovásjegysornak a TELEGDI-félétől teljesen független voltát kell kimondanunk.

Ilyen jelenség mindjárt az, hogy amíg TELEGDI betűsorán rendkívül jellegzetesen szembetűnik a latin írás le- s megkeresítő, egyeneseket ívelő hatása, addig az énlaki rovásjegyek, az egyedüli *m*-t kivéve, mind teljesen egyenes és szögletes vonalokból alkotottak, egészen merev rovásjellegűek.^{80a} Az eredeti merev rovásjellegtől csupán abban térnek el, hogy egyes keresztező vonalak már nem rézsútosan, hanem vízszintesen, tehát a feltételezett rovásvevő szálában, azaz a rovás természetének meg nem felelően haladnak, továbbá abban, hogy — amint az I. fejezetben az egyes rovásjegyek alakjainak megvitatásánál ismételtlen említettem — MUSNAI DAKÓ GYÖRGY a rovásjegyek szabadon végződő vonalait mindig rövid, merőleges egyeneskével zárta le. Utóbbiak rendkívül sajátágosan, mondhatni egyénieknek jellemzik Musnai Dakó rovásjegyeit: megelőzőleg egyáltalán nem fordulnak elő, később sem sokszor. Tekintve, hogy MUSNAI DAKÓ GYÖRGY meglehetősen jártas volt a különböző írásokban (v. ö. a 6h. szakaszban elmondottakkal) és ismerte, sőt alkalmazta a *barátírás* betűit is, azokat pedig rendkívül határozottan jellemzik a szabad vonalvégeket lezáró merőleges egyeneskék, kézenfekvő az a gondolat, hogy azok mintájára MUSNAI DAKÓ GYÖRGY vezette be a rovásírásba az említett vonalvéget lezáró merőleges egyeneskéket. Hogy valóban így volt-e, azt megfelelő gazdagabb összehasonlító anyag hiányában nem szögezhetjük le teljes határozottsággal. Ámde a nagy írástudása, továbbá az, hogy talán önmaga is törekedett a célszerűség, a kor kívánalmainak megfelelően átalakítani a rovásírást, nagyon is valószínűsítik, hogy valóban MUSNAI DAKÓ GYÖRGY honosította meg⁸¹ a rovásírásunkban a fent említett vonalvégetlezáró merőleges egyeneskéket.

^{80a} A nikolsburgi rovásjegysor alapján JAKUBOVICH (SzRLÁ. 8. l.), NÉMETH (MRI. 16. l.) meg CS. SEBESTYÉN KÁROLY (id. mű 4—5. l.) egyaránt szabatosan megállapították, hogy a görbevonalas rovásjegyek köríve mindig kisebb a félkörnél, úgy, hogy a valójában teljes kört alkotó jegyek nem körök, mert a körívek csúcsba futnak össze felül is, meg alól is. Következésképpen tehát a feliratban előforduló, körívekből alkotott rovásjegyek (e, n, o) szintén nem korai XV. századi merevségűek, hanem már a latin írás hatása alatt lekerekítettek, bár még nem annyira, mint a TELEGDI- stb.-féle későbbiek.

⁸¹ A nikolsburgi rovásjegysor némely betűje vonalainál is vannak hasonló merőleges egyeneskék, tehát nem MUSNAI DAKÓ GYÖRGY alkalmazá először. Igaz viszont, ő szigorú szabályszerűséggel minden vonalvégződéshez odafestette, a nikolsburginál ellenben csak egyes helyeken találjuk meg. Itteni alkalmazása inkább esetlegességre, mint

írott emlékek a szabályokat sem alkalmazzák eredeti tiszta mivoltukban, hanem a későbbi, romlott változataikban. Más szóval: amikor Musnai Dakó György elsajátította a rovásírást,⁸³ akkor nemcsak a református teológusok és kevesen mások is használták titkosírás gyanánt vagy különködésből a rovásírást, hanem a Székelyföldön még mindig élt, mégpedig ezen ősbib, tisztább alakjában, mert, ha már kiveszett volna s csupán TELEGDI összefoglalásából, ennek romlottabb jegyalakjaiból és szabályaiból ismerték volna a rovásírást, akkor miképpen tudták helyesen megmagyarázni pl. MARSIGLINEK is az általa lemásolt rovásnapár nem egyszer eltérő, ősbib, helyesebb alakjait?

*

SEBESTYÉN GYULA tehát nagyot tévedett, amikor MUSNAI DAKÓ GYÖRGY-ről leírta a soraink elején idézett véleményét, sőt még meg is toldotta a következőkkel: „hibáinak természetes mentsége abban van, hogy Musnai írástudománya már nagyon késői jelenség. Hiszen a kimúlófélben levő hagyományt két emberöltővel TELEGDI s SZAMOSKÖZY után ennél tökéletesebben már tetemesebb tudományos ismerettel sem lehetett volna megszólaltatni“. Láttuk, hogy a régi székely családból származó Musnai Dakó György szerencsénkre nem ismeré a rovásírás „tudományos“ irodalmát, továbbá feliratának rovásbetűi sokkal közelebb állanak az ősi rovásíráshoz, mint a vele összehasonlított Telegdi-félék. A megbeszélte két sora ezekért olyan rendkívül nagyjelentőségű.

Felirata ugyanis az előbbieket következtében a leghatározottabban vallja, hogy — noha a latin írás vízszintes és kerek vonalai már eléggé befolyásolták, de — nem hatott reá TELEGDI Rudimentája s betűi nem ebből valók. A leghatározottabban tanúsítja egyúttal azt is, hogy a mi rovásírásunk a XVII. század derekán, ha addigra többet-kevesebbet már veszített is az ősi, eredeti rovás jellegéből, még mindig élt a Székelyföldön, következképpen nem tarthatjuk váratlan meglepetésnek, ha újabb — Telegditől független — emlékei kerülnek napvilágra, sőt ez a későig való fennmaradása egyenesen kényszerít arra, hogy ezután a legnagyobb figyelemmel kutassunk emlékei után.

Igen erősen fokozza a felirat jelentőségét az, hogy éppen a rovásírásunknak a Telegdi Rudimentájától teljesen független eme legkésőbbi

⁸³ JAKUBOVICH (SzRLA. 8. 1.), a nikolsburgi ábécére támaszkodva, igen helyesen figyelmeztet arra, hogy ez a rovásírás a XVI. század derekán a székelységnél még eredeti ősi alakjában, rovókéssel rovóvesszőre rótt, eleven használatú élő írás volt. Részemről tehát nem merészség azt feltenni, hogy kétszáz évvel később még mindig lehettek olyan területek, ahol még mindig gyakorolták.

emlékével kapcsolatban mutathattunk reá arra, hogy rovásírásunk — ha rováskészítési okokból akkor, vagy utóbb, többé-kevésbé módosult is, de — nem türk betűkből mesterségesen készített írás, hanem a türknek egyenes, szerves folytatása, továbbélése, mely a nyelvvel, nyelvünk hangjaival a legszorosabban együtt fejlődött, változott a hosszú idők folyamán.

Nálunk ugyanis hosszú időn: kerek ezer éven át használták a rovásírást. Bizonyára 576—659 között, a magyarság fölé került türk törzseknek a magyarságba beolvadásával együtt jutott nemzetünk műveltségi javai közé s később, a VIII. század második felében a nyugati türk birodalomnak az ujuguroktól való végleges szétrobbantása után a magyarsághoz menekült minuszinszkvidéki törzstörödékek révén valószínűleg még a türk írás későbbi fejleményeivel is kibővült. Rovásírásunknak a besenyő betűsorral való összevetése megengedi, hogy, noha egymástól függetlenül alakultak ki, a szomszédságban élés idején, mégis kölcsönösen befolyásolhatták egymást éppenúgy, miként a X—XI. században a szintén szomszédos glagolita írás, azután meg a latin betűsor hatott a rovásírásunkra. De elenyészett a besenyő írás és a türkök is rég elfelejtették már, ám a székelység századokkal utóbb is még mindig használta, élt vele.

Tárgyalásaink során arról szintén meggyőződhattunk, hogy Telegdi Rudimentáját többé egyáltalán nem tarthatjuk a rovástudomány szentírásának. Jóllehet vannak egyes igen becses részletei, melyeket kellő mérlegelés után egészen jól felhasználhatunk rovásírásunk egykori, ősbibb mivoltának megismeréséhez, a Rudimenta mégis a rovástudománynak igen hibás összefoglalása, mely a rovásírásnak talán többet ártott, mint használt és mi nem hálálkodhatunk eleget MUSNAI DAKÓ GYÖRGYNEK az Énlakán festett két soráért, mert bizony ezek — a mostani megbeszélés után — jelentőség tekintetében méltán sorakoznak a székelyderzsi meg bögözi, a MÁTYÁS MESTERÉK- és KETEJI SZÉKEL TAMAS-féle feliratok, valamint a nikolsburgi rovásbetűsor, a rovásnaptár és végül SZAMOSKÖZY feljegyzései mellé!

Die székler Kerbschrift von Ínlăceni.

(Deutscher Auszug.)

Obwohl diese Kerbschrift von den ungarischen Kerbschriftdenkmälern am häufigsten erwähnt war, ist doch das Ablesen der Inschrift, hauptsächlich eines einzigen Wortes, noch immer nicht ganz bestimmt. Mit unzweifelhaften Beweismitteln kann auch der Schreiber dieser Zeilen dies neue Ablesen nicht beweisen, es gelang ihm aber doch die Richtigkeit dieses Ablesens so weit wahrscheinlich zu machen, dass man das ganz einfache Ablesen für endgültig nehmen kann: das fragliche Wort „Dakó“ ist nichts anderes, als der Familienname des Malers Der Maler, GEORG DAKÓ VON MUSNA, stammt aus einer alten Széklerfamilie, welche im Jahre 1562 — nachdem Fürst JOHANN SIGISMUND den Székleraufstand unterdrückte — in die Leibeigenschaft (Jobbágyenstand) geriet. Er wurde in Székler-Meschen (Mujna, Stuhl Oderhellen-Odorheiu) um das Jahr 1621—1623 geboren. Er lernte zwischen 1639—1641 an der Klausenburger (Cluj) Schule der Unitarier, die akademisches Gepräge hatte, von wo er sich aber wegen seines nicht ganz korrekten Benehmens entfernen musste und so — gezwungen seine kirchliche Laufbahn aufzugeben — wurde er Maler. Von seinen Werken blieb nur die bemalte Decke aus dem Jahre 1668 in der unitarischen Kirche von Ínlăceni erhalten. Die Inschrift in der unitarischen Kirche von Dârjiu, welche das Andenken einer Renovierung aus dem Jahre 1640 verewigte, stammte eventuell auch von ihm. Die Werke, die er ihm Jahre 1664 in Martinuş gemalt hat, sind leider spurlos verloren gegangen, nur die Inschriften wurden im Jahre 1789 abgeschrieben.

Wegen des strittigen Buchstabens der Kerbschrift, von welcher die Rede ist, mussten wir zuerst die uralten und späteren Formen der Buchstaben *d*, *i*, *j* und *ak* der ungarischen Kerbschrift und auch ihren Zusammenhang mit der türkischen Mutterschrift klären. Im Anschluss dieser Klärung konnten wir — auf Grund der Texte mit petscheneger Kerbschrift, welche JULIUS NÉMETH löste — auch darauf hinweisen, dass bei der Umgestaltung der Laute *jenissei-orchones* türkisches *o*, *u* > petscheneger *a*, *ä* sich nur der Laut verändert, die Buchstabenform aber nicht: mit

zwingenden Einflusses der Kerbtechnik sich in gerade Linien und eckige Formen veränderten. Diese Veränderung vollzog sich unbedingt sehr rasch: die orchoner erste Gruppe ist schon eine solche, noch dazu sind bei dieser die meisten Nebenlinien — der Kerbtechnik entsprechend — an die linken Seiten der vertikalen Hauptlinien versetzt.

Einerseits muss in Betracht gezogen werden, dass das Alphabet der Inschriften der jenisseier Gegend sicher zwischen 552—630/659 blühte (TUMEN gründete sein Reich im Jahre 552, nachdem er die asiatischen Avaren unterdrückte, hingegen die Osttürken im Jahre 630, die Westtürken im Jahre 659 unter chinesische Herrschaft gerieten), ferner, dass die orchonische erste Gruppe gewiss zwischen 680/682—745 benützt wurde (als die Türken von der chinesischen Herrschaft befreit wurden, bis die Uiguren im letzten Jahr endgültig das türkische Reich stürzten), andererseits, dass die ungarische Kerbschrift viel näher der türkischen Buchstabenreihe der jenisseier Gegend steht, als der orchoner (die ungarische Kerbschrift nämlich hat gar nichts aus dem orchoner, ausgenommen allein die umgekehrte Form des *i* Buchstabens, welche aber wahrscheinlich eine Folge der Kerbtechnik ist), so ist es offenbar, dass die Ungaren sich die Elemente ihrer Kerbschrift von den Türken nur zwischen den Jahren 552—659, genauer 576—659 aneigneten, als die westlichen Türken vor der Eroberung des kimmerischen Bosphorus auch das Land aus dem Kubangebiet der Ungaren eroberten und gleichzeitig mit der Einschmelzung der Türkenstämme, die diese Gegend erobert hatten, verbreitete sich auch ihre Kerbschrift zwischen den Ungaren. Die eventuellen späteren, aus dem 8. Jahrhundert stammenden Elemente kamen aller Wahrscheinlichkeit nach damals in die ungarische Kerbschrift, als die Uiguren das Türkenreich endgültig vernichteten und die damals sich nicht unterworfenen türkischen Stammreste zu den Ungaren flüchteten.

Nachdem GEORG DAKÓ VON MUSNA zur Verfertigung dieser Kerbschrift nicht die TELEGDÍ'sche Kerbbuchstabenreihe — welche jünger und wegen der Schreibtechnik sehr verdorben ist — als Muster verwendete, sondern die ursprünglichen und besseren Formen der ungarischen Kerbbuchstaben und die er gewiss nur zu Hause gelernt haben kann, ist es, — wie wir am Ende feststellen können — offenbar, dass um die Mitte des 17. Jahrhunderts nicht nur die reformierten Theologen und einzelne andere die ungarische Kerbschrift als Geheimschrift oder aus Extravaganzheit benützten, wie man im allgemeinen glaubt, sondern die Stammkerbschrift — die sie sich in der Kubaner Urheimat schon angeeignet haben — im Széklerland noch immer benützt wurde. Dieser Umstand macht diese kaum einige Worte enthaltende Inschrift so wertvoll.

18. §. A felirat rovásbetűinek a többi rovásírásos emlékek betűivel való összehasonlítása	75
Belejezés	78
Die Kerbinschrift von Inläceni (Deutscher Auszug)	80

Képek. — Bilder.

1. kép. — Fig. 1. Az egyházmennyezet képe az egykori szentély felől nézve. — Die Kasettendecke der Kirche von Inläceni vom einstigen Sanctuar gesehen.
2. kép. — Fig. 2. A rovásírásos mező képe. — Die Deckenkassette mit der Kerbinschrift.
3. kép. — Fig. 3. A szövegben előforduló rovásbetűk alakjai. — Die Formen der im Text vorkommenden Kerbbuchstaben

8

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
1987

A Minerva Nyomdai Műintézet r.-i. nyomtatta ezt a könyvet 1936-ban Lengyel Albert igazgatósága alatt, Lauf Rudolf művezető vezetése mellett Leiner József és Gaál József szedték, a nyomtatást Szabó Elek vezetése mellett Tólos Ferenc végezte.

VERIFICAT
2005